

Materiały

Michał Przychodzki

LEKARZE POZNAŃSCY W LATACH HITLEROWSKIEJ OKUPACJI 1939 - 1945

I. CZĘŚĆ OGÓLNA

Celem niniejszej pracy jest ukazanie hitlerowskich metod dyskryminacji i eksterminacji lekarzy poznańskich na tle nazistowskiej polityki biologicznego wyniszczenia Polaków w tzw. Kraju Warty. Lekarze stanowili tę osobliwą grupę, która wchodząc w skład inteligencji — zgodnie z ogólnymi celami hitlerowców — podlegała eksterminacji, ale równocześnie w miarę przedłużania się wojny była potrzebna dla utrzymania względnie znośnego stanu sanitarnego bezwzględnie eksploatowanej ludności polskiej.

W opracowaniu ujęto tylko jedną, ale podstawową grupę przedstawicieli służby zdrowia, tj. lekarzy, ze stosunkowo niedużego obszaru. Można jednak wyrazić nadzieję, iż z takich fragmentarycznych przyczynków złoży się przyszła synteza okupacyjnych losów pracowników służby zdrowia obejmująca — obok lekarzy — stomatologów, farmaceutów, akuszerki, pielęgniarki i felczerów, których w 1938 r. mieliśmy w sumie 37 823 na terenie całej Polski, gdy ludność jej wynosiła 35 100 000 [28]*. W podziale na grupy przedstawia się to następująco: lekarzy — 12 917, lekarzy dentystów — 3 686, farmaceutów — 3 787, akuszerki — 9 356, pielęgniarek — 6 674, felczerów — 1 403 [28].

Informacje statystyczne. W 1938 r. na obszarze województwa poznańskiego (28,1 tys. km²), złożonego z 29 powiatów, pracowało ogółem 886 lekarzy, w tym 96 kobiet, z tego w Poznaniu — 412, kobiet 65 [28]. Liczby te co prawda nie obejmują lekarzy, którzy nie zajmowali się praktyką lekarską i nie należeli do Izb Lekarskich, ale praktycznie były to liczby raczej nieduże.

Natomiast *Rocznik lekarski* na dzień 15 V 1938 r. podaje 462 lekarzy, wliczając również lekarzy-stomatologów (m. in. doc. dr Leon Lakner, dr Rudolf Sarrazin i inni; razem 8 osób) i wojskowych lekarzy zawodowych (m. in. doc. dr Teofil Kucharski, dr Tadeusz Bętkowski, dr Stanisław Kozłowski, dr Fe-

* Liczby podane w nawiasach odpowiadają numeracji poszczególnych pozycji bibliograficznych w zestawieniu piśmiennictwa, zamieszczonym za tekstem niniejszego opracowania.

Zastosowane w artykule skróty — dpl. lek., dr med. — przy dacie oznaczają, iż wymieniana osoba uzyskała dyplom lekarza lub stopień naukowy doktora medycyny w podanym roku.

licjan Wołkowiński-Guda, dr Witold Waligórski), choć na pewno jest to tylko mała ich część [46]. Te czynniki mogą usprawiedliwiać 50-liczbową różnicę.

W *Roczniku* są niewielkie luki czy niedociągnięcia, jak brak takich lekarzy jak Wojciech i Eleonora Węsłowie, czy Maria Rejtharowa.

Nas interesuje jednak, przede wszystkim stan lekarzy na sierpień-wrzesień 1939 r., zameldowanych w Poznaniu. W październiku 1938 r. osiedlili się w Poznaniu dr Zygmunt i Stanisława Taczakowie [62], a po 15 V 1938 r. można podać jeszcze 31 lekarzy, którzy do września 1939 r. zdobyli dyplomy, a potem przez pewien czas lub całą okupację przebywali w Poznaniu [56]. Trzeba by odjąć jeszcze tych co umarli, ale znane jest tu tylko nazwisko krótko przed wojną zmarłego doc. dr Wojciecha Węsława.

Uwzględniając te uwagi i biorąc za podstawę imienny wykaz Konopki [46], możemy ustalić, że liczba lekarzy w sierpniu-wrzesniu 1939 r. wynosiła w Poznaniu 495. Wliczono tu też kilku a może kilkunastu wojskowych lekarzy zawodowych, prowadzących przed wojną prywatną praktykę lekarską. Od tej liczby trzeba jeszcze odjąć tych wszystkich obywateli polskich narodowości niemieckiej, którzy stali się *Volksdeutschami* (np. dr Georg i Robert Weise, dr Werner Stiller, dr Franz Toporski, dr Johann Vetter i inni) i tych przedstawicieli uprzywilejowanych w okupacji narodowości, którzy następnie uszli z Poznania z falą uchodźców niemieckich (dr Aleksander Rozanow, dr Irena Priśniewska i inni).

Jeżeli odejmiemy wojskowych lekarzy zawodowych i tych innej narodowości — to otrzymany liczbę 470 lekarzy, bardzo zbliżoną do prawdziwej. Los tej grupy lekarzy poznańskich w czasie wojny i okupacji będzie przedmiotem moich ustaleń.

A. Pachó podaje, że w 1945 r. — w rezultacie działań wojennych, a nade wszystko eksterminacyjnej polityki okupanta — pozostało w Polsce tylko około 7 000 lekarzy [37]. Natomiast u C. Kolago czytamy, że wymordowano około 5 000 lekarzy [20]. W „*Nowinach Lekarskich*” z końca 1945 r. odnotowano 5 958 zarejestrowanych lekarzy, nie licząc tych, którzy odbywali służbę wojskową [52].

W 1945 r. ubytek lekarzy wynosił 5 - 6 tysięcy. W owym roku pewna liczba lekarzy z tych, co przeżyli obozy koncentracyjne lub byli w armii polskiej na Zachodzie, jeszcze nie powróciła do kraju. Ponadto pewna grupa lekarzy polskich pozostała na stałe za granicą.

Omówienie piśmiennictwa. Imienny wykaz strat lekarskich podano w 1945 r. w trzech zeszytach „*Nowin Lekarskich*” nr 6, 7-8 i 10 [82]. W 1946 r. Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich doliczyła się z terenu Wielkopolski 125 zgonów wśród lekarzy, w tym 12 zmarłych śmiercią naturalną. Komisja ta wszakże ustalała jedynie globalną liczbę strat personalnych lekarzy dla celów toczącego się wówczas procesu norymberskiego. Wyniki te nie zostały zresztą powtórzone w żadnej publikacji [42]. Straty farmaceutów wielkopolskich opracował W. W. Głowacki [12], a straty pracowników naukowych Wydziału Lekarskiego UP podał S. Dąbrowski [8]; ujęto je w *Sprawozdaniach PTPN* [58], wzmiankował o nich także T. Klanowski [18] i K. M. Pospieszalski [41].

Poza tym pojawiły się krótkie biografie osób ze świata lekarskiego bądź zamordowanych (dr R. Konkiewicz, prof. S. Kalandyk, prof. dr F. Raszeja, dr F. Witaszek, doc. dr J. Bajoński, prof. dr M. Zieliński, dr W. Starkowska, doc. dr T. Żuralski, prof. dr J. Zeyland), bądź prześladowanych w obozach koncentracyjnych, a zmarłych po wojnie (dr C. Choynacka, dr F. Kamiński, dr W. Jasińska), umieszczone w czasopismach naukowych [9, 15, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 58, 65, 77, 78, 81] i w *Polskim słowniku biograficznym* [26, 27].

Niektóre pozycje bibliograficzne, szczególnie te, które omawiają szerzej działalność i dorobek pracowników naukowych Wydziału Lekarskiego UP, są już dziś trudno dostępne [8, 58].

Hitlerowskie „prawo” w Kraju Warty. Okres władzy sprawowanej przez *Wehrmacht* na terenie Poznania i Wielkopolski był krótki. Następnie wszelkie funkcje administracyjne przejęły władze cywilne z *gau-leiterem* i namiestnikiem Kraju Warty Arturem Greiserem na czele, zjadłym wrogiem Polaków, po wojnie sądzony jako zbrodniarz wojenny przez Najwyższy Trybunał Narodowy w Poznaniu i skazany na karę śmierci [70].

Na ziemiach „wcielonych” hitlerowcy przystąpili natychmiast do wprowadzania w życie swego programu szybkiej germanizacji tych terenów. Ponieważ za główną przeszkodę w tej akcji uważali inteligencję polską, a więc najaktywniejszy element społeczny, zaczęli swą działalność od jej likwidacji poprzez doraźne egzekucje, wysiedlanie lub uwięzienie. Akcje te, zakrojone na szeroką skalę, realizowali tuż po zajęciu tych obszarów. Do inteligencji zaliczali: duchownych, nauczycieli, przedstawicieli polskich środowisk twórczych [40, 50] i lekarzy.

Jedną z form germanizacji było wpisywanie na tzw. listę narodową tych osób, w których żyłach płynęła choćby kropla krwi niemieckiej. Ludzi tych uważano za „deutschstämmig” i w razie odmowy podpisania wniosku groził im obóz koncentracyjny [40]. Także praca, polegająca na maksymalnej eksploatacji ludności polskiej, należała do arsenału hitlerowskich metod eksterminacji biologicznej polskiego narodu [40].

Nakreślenie choć w kilku zdaniach różnych rozporządzeń skierowanych przeciw Polakom jest konieczne, by uświadomić sobie, wobec jakich problemów stawali lekarze polscy w Kraju Warty jako aktywni pracownicy służby zdrowia. Należy podkreślić, że Niemcy w proces eksterminacji wprzęgnęli także niemiecką służbę zdrowia.

A. Greiser powiedział z okazji pobytu *Reichsgesundheitsführera* dra L. Contiego na poufnym posiedzeniu w dniu 9 IV 1943 r.:

„Zadania lekarzy przekraczają granice służby zdrowia [...] lekarzowi trzeba postawić dwa żądania: 1) wprzęgnięcie służby zdrowia w walkę narodowościową celem stopniowego usunięcia obcego narodu, 2) wyzyskanie obcych sił roboczych do ostatecznych granic”.

Dyrektywy te podsumował słowami, że „służba zdrowia ma zatem wysoce polityczne i bardzo narodowe cele, a każdy lekarz jest pionierem w walce narodowościowej” [40].

Polacy jako siła robocza pracowali głównie w charakterze niewykwalifikowanych robotników. Do pracy kierowały ich urzędy pracy (*Arbeitsamt*);

w Poznaniu urząd taki powstał już 15 IX 1939 r. W Kraju Warty na wiosnę 1940 r. wprowadzono przymus pracy [71].

W przypadku zachorowania Polakom przysługiwało tylko ubezpieczenie chorobowe. Świadczenia lecznicze zostały ograniczone przez okupanta do tak skromnych rozmiarów, jakich dotąd w Polsce nie znano. Celem ubezpieczenia chorobowego stało się jedynie utrzymanie zdolności do pracy niedożywionej, a często głodzonej ludności wprężonej do ciężkich robót, a nadto zwalczanie chorób zakaźnych i wenerycznych, o ile mogłyby one zagrażać niemieckim siłom zbrojnym lub okupacyjnym urzędnikom niemieckim [7].

Każdemu zatrudnionemu Polakowi wręczano książeczkę pracy (*Arbeitsbuch*), na podstawie której wydawano karty żywnościowe i odzieżowe [71].

Czas pracy przekraczał powszechnie 8 godzin dziennie; pracowano często 12, a nawet ponad 14 godzin dziennie, zwłaszcza po 1943 r. [71].

Urlopy w początkowym okresie okupacji można było otrzymać w wymiarze 7 dni, ale zależało to od uznania pracodawcy. Jednak już zarządzeniem namiestnika Kraju Warty z dnia 22 VII 1941 r. urlopy dla Polaków w tej reencji zostały zniesione [71].

Zapotrzebowanie na pracowników wzrastało, tak że i wiek produkcyjny ludności polskiej stale rozszerzano. W końcowym okresie okupacji Greiser ustanowił jednolity, obowiązujący w Kraju Warty wiek produkcyjny: mężczyźni od 14 do 70 lat, kobiety od 14 do 60 lat. Niemniej zatrudniano wiele dzieci polskich poniżej 14 lat [71].

Dzieci, które reprezentowały „wartościowe germańskie typy antropologiczne” odbierano rodzicom, szczególnie wtedy, gdy ich zaaresztowano i wysyłano je na intensywną germanizację w głąb Rzeszy [71]. Przykładem takiego rabunku były Alodia i Daria, dzieci zamordowanego dra F. Witaszka. Częściowo znieszczone odnaleziono je dopiero w 1947 r. [72].

By ograniczyć rozwój biologiczny narodu polskiego Greiser wprowadził zakaz zawierania małżeństw Polakom przed 28, a Polkom przed 25 rokiem życia [40]. Matki w ciąży i matki karmiące nie otrzymywały żadnych dodatków żywnościowych [40], a ich urlop macierzyński trwał 4 tygodnie [71].

Polaków, którzy byli inwalidami pracy, pozostawiano swemu losowi. Nierzadko kierowano ich do obozów koncentracyjnych celem „ulżenia” opiece społecznej [7].

Ten gąszcz hitlerowskich zarządzeń lekarz polski starał się — często z powodzeniem — omijać. Początkowo lekarze polscy pracujący w rejonach udzielali zwolnień od pracy. Niemcy jednak nie bez podstaw podejrzewali, że popierają oni rozmyślnie uchylanie się polskiej ludności od pracy. Wówczas wzrosło zainteresowanie lekarzami ze strony *Gestapo*. Niejeden z lekarzy polskich aresztowany i przebywający w obozach koncentracyjnych jako przyczynę uwięzienia podawał później „zbyt wielki liberalizm przy zwalnianiu chorych” (K. Dębosz, I. Konieczna) [64]. Dlatego wprowadzono niemieckich lekarzy zaufania (*Vertrauensarzt*), a w dużych zakładach produkcyjnych — lekarzy zakładowych, podporządkowanych niemieckiemu lekarzowi naczelnemu. Lekarze zaufania zatwierdzali dłuższe zwolnienia od pracy, wydawane przez lekarzy polskich. Mimo tych utrudnień, liczba niezdolnych do pracy

w 1942 r. dochodziła na ziemiach „wcielonych” do 5% ogółu ubezpieczonych, podczas gdy ustalony dla ziem polskich limit wynosił 2%, choć w *Reichu* przekraczano 4% [7].

Okupacja widziana oczami młodego polskiego lekarza. Lekarz polski z dyplomem z pierwszej połowy 1939 r., nie spostrzegając od razu całej perfidii polityki okupanta. Niemcy starali się ją jak najbardziej kamuflować. Wszelkie aresztowania Polaków przez *Gestapo* były utrzymywane w głębokiej tajemnicy [1]. Ów młody lekarz musiał w miarę możliwości być optymistą, wykazywać pewną odporność i zaradność życiową i kluczyć wśród wrogich hitlerowców oraz ich zarządzeń. Gdy minęła główna fala wysiedleń, aresztowań, rozstrzeliwań i zsyłek do obozów koncentracyjnych, liczba polskich lekarzy w połowie 1940 r. w Poznaniu wahała się w granicach 65 - 70 osób, co stanowiło około 15% stanu przedwojennego. Prawie połowa z nich, to lekarze młodzi, dyplomowani w latach 1938 - 1939, bez własnych gabinetów, nie zawsze zatrudnieni w swoim zawodzie, mieszkający często w wynajętych mieszkaniach u Polaków, skąd wyprowadzili się przedwojenni Niemcy i nowo kreowani *Volksdeutsche*, by objąć lepsze mieszkania po wysiedlonych lub przekwaterowanych Polakach. Zresztą ten fakt uratował wielu lekarzy przed wysiedleniem. Niejeden z nich, zanim został włączony do pracy w służbie zdrowia, miał się różnych prac usługowych; bywał malarzem, cykliniarzem, tramwajarzem, fotografem. Równocześnie, wzorując się na starszych kolegach, otwierał nieoficjalnie prywatną praktykę lekarską, często w anty-sanitarnych warunkach. Praktyki takie jednak szybko się rozwijały, bo istniało duże zapotrzebowanie ludności polskiej na usługi lekarskie. Zezwolenia na prowadzenie praktyki lekarskiej zaczęli Niemcy wydawać dopiero w 1941 r. na podstawie rozporządzenia z dnia 20 III 1941 r. [66].

Młodzi lekarze, nie pracujący w momencie wybuchu wojny w Ubezpieczalni Społecznej (US), przez pierwsze dwa lata okupacji nie byli przedmiotem zainteresowania Niemców. Co zaradniejsi, zdobyli jeszcze pod koniec września 1939 r. *Nachtausweis* z Niemieckiej Wojskowej Komendy Miasta, który w następnych miesiącach i latach był doskonałą legitymacją przy wszelkich ulicznych kontrolach.

Niemcy energicznie osiedlali w początkach okupacji lekarzy niemieckich w Kraju Warty. Akcja ta, łatwa z powodu dużej liczby dobrze wyposażonych gabinetów po wysiedlonych Polakach, przebiegała w szybkim tempie. W urzędowym dzienniku lekarskim Niemcy podali pod datą 1 III 1940 r., że w niecałe 3 miesiące zostało 334 niemieckim lekarzy włączonych do służby zdrowia w Kraju Warty [3]. Od początku postawiono wyraźnie kwestię segregacji narodowościowej, ogłaszając w urzędowym piśmie lekarskim z dnia 1 X 1940 r., że zobowiązuje się wszystkich lekarzy do rozdzielania pacjentów niemieckich i polskich albo przez wydzielenie dwóch poczekalni, albo przez wyznaczenie specjalnych godzin przyjęć dla pacjentów niemieckich [3].

Pierwszym objawem zainteresowania się Niemców polskimi lekarzami było wydane w maju 1940 r. ogłoszenie o obowiązku zarejestrowania się ich w Niemieckiej Izbie Lekarskiej mieszczącej się przy *Buddestrasse 16* (obecnie ul. Roosevelta) kierowanej przez dra *Reineckego*, jednoręcznego inwalidę. Re-

jestrujący się otrzymywali na firmowym papierze podstemplowane — jak mawiano — „glapa” krótkie zaświadczenie. Również i ten dokument był niekiedy pomocny w razie niespodziewanych spotkań z przedstawicielami władzy hitlerowskiej i w tym czasie budził jeszcze pewien szacunek.

Niektórzy byli lekarze Ubezpieczalni Społecznej, przyjęci później przez *Allgemeine Ortskrankenkasse* pracowali jako lekarze domowi lub specjaliści. Lekarzami domowymi byli np.: na Osiedlu Warszawskim — dr Z. Taczak, na Główniej — dr S. Dobrogowski, na Dębca — dr C. Choynecka, w Żabikowie — dr A. Stachowiak, w Junikowie — dr B. Krajnik. Specjalistami chorób dziecięcych Kasy Chorych były: dr M. Rejthar, ul. Garbary 36 i dr Z. Uchocka na Łazarzu. Jako okuliści pracowali dr K. Dziegielewski, dr W. Skowroński i dr W. Rutkowska i in. Nie zapominajmy, że Poznań nawet w okresie największych wysiedleń miał ponad 200 000 Polaków, a najwyższa liczba Niemców wynosiła około 95 000 w 1943 r. a więc obciążenie tych lekarzy pracą było duże.

W 1940 r. Niemcy stworzyli urząd *Hilfskassenarzta*. Pewnego dnia zawezwani do Izby Lekarskiej lekarzy Polaków i polecili im podać do następnego dnia kandydata na to stanowisko. Chodziło tu zapewne o lepszą eksploatację każdego gabinetu przez dwóch lekarzy. I tak dla przykładu podam, że dr Z. Taczak zgłosił na to stanowisko swoją żonę dr S. Sławską-Taczakową, która dotąd była zajęta wychowaniem trójki małych dzieci [62]. Dr B. Krajnik w Junikowie przyjął dra S. Stryjakowskiego, dr E. Parczewski — chirurg dokooptował do swego gabinetu dra A. Wierusza, który po okresie ukrywania ujawnił się [62].

Lekarzom pracującym w uspołecznionej służbie zdrowia wydawano w 1941 r. prawo praktyki. Wystawiał je prezydent rejencji na wniosek Izby Lekarskiej Kraju Warty. Treść tego zezwolenia dyskryminowała lekarza polskiego wobec niemieckiego, ponieważ można było je w każdej chwili odwołać, nie upoważniało ono do przynależności do Izby Lekarskiej Rzeszy, ale zobowiązywało do realizowania wytycznych Izby i do uiszczania ustalonych składek oraz zabraniało lekarzom polskim hodowli bakterii, produkcji szczepionek i surowic oraz wykonywania diagnostycznych badań krwi na kiłę.

Rok 1941 był początkiem szukania rezerw przez Niemców wśród niezatrudnionych w społecznej służbie zdrowia lekarzy polskich. Składało się na to kilka czynników: po pierwsze nalot nocny na Poznań z 8 na 9 maja 1941 r. angielskiego samolotu, zrzuconie bomby o dużym tonażu na ul. Śniadeckich i poważne zniszczenia wywołały pewien wstrząs psychiczny wśród Niemców; Poznań przestał być miastem pozostającym poza zasięgiem nalotów nieprzyjacielskich. Wpłynęło to na rozbudowanie cywilnej obrony przeciwlotniczej, do której zmuszono i lekarzy polskich; po drugie Niemcy przygotowywali się do napaści na Związek Radziecki, co niewątpliwie zmniejszyło dalszy napływ lekarzy cywilnych do Kraju Warty, gdyż potrzebowała ich armia niemiecka; po trzecie — Poznań był dużym ośrodkiem przemysłu zbrojeniowego, w którym zatrudniani byli głównie Polacy. Wymagali oni opieki lekarskiej, a tej sami Niemcy nie byli w stanie zapewnić. Tak więc w miarę przedłużania się wojny zaczęto angażować wszystkich polskich lekarzy.

II. CZĘŚĆ SZCZEGÓŁOWA

Przed wojną lekarze, szczególnie ci zasiedziali, należeli do warstwy ludności zamożnej, dobrze zarabiającej, posiadali duże mieszkania, często wille, dobrze wyposażone własne gabinety lekarskie. Byli zarazem warstwą społeczeństwa o szerokich zainteresowaniach kulturalnych, udzielali się w pracy społecznej, życiu politycznym, artystycznym.

Wysiedlanie. Na przełomie 1939/1940 wysiedlono z Poznania ponad 90% lekarzy, których nazwiska figurowały w *Roczniku Lekarskim* z 1938 r. [46]. Uwzględnić należy przy tym zajęte przez Niemców mieszkania tych lekarzy, którzy z wojny nie powrócili lub przebywali w obozach jenieckich. Ocenić to można według stanu lekarzy starszej generacji, którzy pozostali w Poznaniu w czasi okupacji i posiadali własne gabinety. Było ich mniej niż dziecięciu. Wysiedlanie zawsze łączyło się z grabieżą mienia Polaków. Na całą akcję wyznaczano 10 - 20 minut, niekiedy do godziny — w zależności od nastawienia urzędników czy żandarmów. Wysiedlanych Polaków kierowano od obozu przejściowego w Poznaniu Wschodnim (Główna). Wolno było zabrać bagaż, na osobę dorosłą 20 - 30 kg, na dzieci — połowę, w tym żywność na 14 dni. Niemcy przywłaszczali sobie mienie Polaków w czasie wysiedlania, albo w trakcie ścisłej rewizji w obozach. Praktycznie konfiskowano je w całości [40].

Przekwaterowanie. Również cechy grabieży miały przekwaterowania, polegające na przymusowym opuszczeniu mieszkania, pozostawieniu całego dobytku i przeniesieniu do cudzego mieszkania zwykle w innej, często peryferyjnej dzielnicy [40].

Dr Zygmunt Taczak przez cały okres okupacji pracował w Poznaniu i przyjmował na Osiedlu Warszawskim przy ul. Swarzędzkiej 11, bowiem willa, w której mieszkał przed wojną przy ul. Kostrzyńskiej 3 została zarezerwowana przez Izbę Lekarską dla lekarza Niemca [62]. Dr Eugeniusz Parczewski, chirurg, miał prywatną Lecznicę Chirurgiczną przy ul. Mickiewicza 22, w której z żoną Stanisławą, również lekarką, przetrwał do lutego 1941. W tym miesiącu zlikwidowano Lecznicę i przeniesiono ich na ul. Górna Wilde 3a. Tam dr Parczewski nadal prowadził, oczywiście w znacznie gorszych warunkach, praktykę chirurgiczną Kasy Chorych aż do aresztowania go w dniu 2 marca 1943 r. Wówczas to w ich mieszkaniu umieszczono Niemca, dra Scheufflera, a żonie dra Parczewskiego odebrano prawo praktyki. Widocznie jednak osoba 74-letniej dr Parczewskiej była niewygodna dla Niemca, bo i ją 30 IX 1943 r. zabrało *Gestapo* i umieściło w obozie koncentracyjnym do końca wojny [64].

Pierwsze egzekucje wśród lekarzy. Rozstrzeliwania w początkach okupacji były szybką formą eksterminacji polskiej inteligencji. Jedną z pierwszych ofiar hitleryzmu ze świata lekarskiego był dr Roman Konkiewicz. W 1939 r. nazwisko jego znalazło się w niemieckiej księdze gończej [4]. Został aresztowany 23 X 1939 r. przez *Gestapo*, zginął dnia 27 X 1939 r. Była to ogromnie ciekawa postać i zasłużony lekarz. Przed wojną mieszkał w Poznaniu przy ul. Wierzbicice 23. Niezwykle głęboko angażował się w pracy

organizacyjno-społecznej. Dr R. Konkiewicz był uczestnikiem powstania wielkopolskiego 1918-1919, następnie działaczem plebiscytowym w drugim i trzecim powstaniu śląskim. W okresie międzywojennym głównym polem jego działania był Polski Związek Zachodni [39], którego był wieloletnim prezesem, a potem członkiem honorowym. Pełnił funkcję prezesa Izby Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej i przez pewien czas redaktora „Nowin Lekarskich” [27]. Z wybuchem II wojny światowej został zmobilizowany do armii polskiej jako kapitan lekarz. Po kampanii wrześnieiowej wrócił do Poznania. Już dnia 23 X 1939 r. został aresztowany i osadzony w *Gestapo*. Zginął 27 X 1939 r. W jego karcie zgonu USC II/1265/1940 podano „samobójstwo przez powieszenie” [35], natomiast w aktach procesu Greisera nazwisko Konkiewicza figurowało wśród 147 Polaków straconych przez Niemców [36].

Drugą egzekucję zastosowali hitlerowcy wobec dra Celestyna Rydlewskiego, wielce zasłużonego dla spraw polskich. Był on uczestnikiem konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. jako delegat Naczelnej Rady Ludowej, członkiem międzynarodowej komisji dla ustalenia granic Polski z Wolnym Miastem Gdańskim w r. 1921, brał także udział w trzecim powstaniu śląskim. W okresie międzywojennym działał jako lekarz i działacz polityczno-społeczny. Aresztowany wcześniej przez *Gestapo*, zginął 13 I 1940 r. rozstrzelany po uprzednim wyroku śmierci (USC P 1404/1941) [4, 35, 36].

Prześladowania członków Wydziału Lekarskiego UP. Już w pierwszych miesiącach okupacji Wydział Lekarski UP poniósł dotkliwe straty [8, 18, 41, 58]. Niejedni z przebywających w Poznaniu profesorów jeszcze w czasie działań wojennych egzaminowali studentów medycyny ostatnich lat studiów i wydawali im tymczasowe dyplomy lekarskie. Wielu z nich potem wysiedlono, innych aresztowano.

I tak prof. Stanisław Kalandyk, dyrektor Zakładu Fizyki Doświadczalnej, dziekan Wydziału Lekarskiego na rok 1939/1940, został aresztowany 28 X 1939 pod zarzutem posiadania w Zakładzie nadawczej stacji radiowej. Po trzech miesiącach pobytu w Forcie VII został zastrzelony dnia 29 I 1940 r. Niemcy wystawili dla USC świadectwo zgonu II/1346/1940, podając jako przyczynę osłabienie obiegu krwi [35, 58, 81].

Doc. dr Kazimierz Nowakowski (ur. 1879, dyplom lekarski uzyskał w 1905 r.), chirurg, został aresztowany 11 X 1939 r. przez *Gestapo*. Przebywał na Fortcie VII około 4 miesięcy, z tego 4-6 tygodni żył w podziemiach Fortu [36]. Zwolniono go jednak i wysiedlono do Generalnej Guberni, skąd po wojnie wrócił do Poznania.

Prof. dr Leon Padlewski, emerytowany profesor mikrobiologii, był zakładnikiem w Złotej Sali Ratusza [50, 60] i więźniem przy ul. Młyńskiej. Przebywał też 4 tygodnie w bardzo ciężkich warunkach w obozie na Główniej. Później wysiedlono go do Generalnej Guberni, zamieszkał w Warszawie, wykładał na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich (UZZ) i w Warszawie zmarł 8 IX 1943 r., kilka miesięcy po zgonie starszego syna Jerzego, straconego w lutym tego roku w Berlinie [41, 58].

Prof. dr Karol Jonscher (ur. 25 V 1889 r., dpl. 1912), pediatra, od 1922 r.

organizator i kierownik Kliniki Pediatricznej UP, został aresztowany w maju 1940 r. i do listopada 1940 r. przebywał w Dachau [64].

Dr Julian Rosner, adiunkt Kliniki Dermatologicznej UP (ur. 2 XI 1903 r., dpl. 7 VII 1928 r.), przebywający w okresie okupacji w Radomiu, został 20 XI 1940 r. aresztowany przez Gestapo za rzekomą przynależność do organizacji i czytanie ulotek; po 9 tygodniach zwolniony [64]. Po wojnie był profesorem i kierownikiem Kliniki Dermatologicznej UP; zmarł 17 X 1975 r.

Dr med. Alfons Baniecki, adiunkt Kliniki Ginekologiczno-Położniczej w Poznaniu, zginął w obozie w Dachau w 1940 r. [8].

Niewyjaśnione są losy prof. dra Romana Leszczyńskiego, urodzonego w 1891 r., kierownika Katedry Farmakologii. Jedna publikacja podaje, że jego śmierć nastąpiła pod koniec 1940 r. [79], a druga, że zginął w nieznanych okolicznościach na początku 1945 r. [41].

Przytoczona wyżej lista strat osobowych Wydziału Lekarskiego w okresie okupacji niemieckiej nie jest pełna.

Dalsze ofiary z Poznania (1939-1941). Już od początku okupacji los dotykał bardzo boleśnie całe środowisko wielkopolskich lekarzy.

Dnia 30 października 1939 r. Gestapo zajęło pod dom dra Mariana Czerwińskiego przy ul. Dąbrowskiego 53/55. Dr Czerwiński (ur. 10 III 1894 r. w Poznaniu, dpl. w 1921 r. UP), chirurg, był lekarzem US i w ramach przydziału mobilizacyjnego pracował na oddziale rentgenowskim Szpitala Sióstr Elżbietanek. Zaaresztowano go jako działacza politycznego oraz pod zarzutem szpiegostwa. Przebywał do 13 X 1939 r. w więzieniu na ul. Młyńskiej, potem w więzieniu w Berlinie (Moabit, 14 XI 1939 — 26 III 1940 r.) i w Niedersachsenhausen (Oranienburg). 3 IV 1940 r. został w stanie wysokiej gorączki zwolniony i wysiedlony do Grabowa k. Radomia. Podczas okupacji praktykował w Warszawie, a do 22 I 1945 r. był także lekarzem powiatowym w Sochaczewie [64]. Po wojnie zamieszkał w Gdańsku-Oliwie (1948), potem w Gdyni (1960).

Gorszy los spotkał dra Rudolfa Tatkowskiego, który w 1938 r. przeszedł w stopniu pułkownika na emeryturę, pracując jednak nadal aż do wybuchu wojny jako lekarz Ubezpieczalni Społecznej w Poznaniu. W czasie kampanii wrześniowej był komendantem szpitala w Chełmie Lubelskim. W styczniu 1940 r. przyjechał do Piotrkowa Trybunalskiego, gdzie 30 III 1940 r. został aresztowany i osadzony w tamtejszym więzieniu. Dnia 16 VII 1940 r. został przewieziony do obozu koncentracyjnego Oranienburg-Sachsenhausen, gdzie 30 III 1941 r. zmarł rzekomo na zapalenie płuc [63].

Prawie całą okupację przeżył za drutami obozu koncentracyjnego dr med. i mgr wf Feliks Kamiński (ur. 31 I 1902 r., dpl. lek. w 1928, dpl. mgr w r. 1933), adiunkt w Katedrze Anatomii Opisowej do grudnia 1935 i lektor Anatomii Opisowej przy Studium WF od 1927 do 1937 r. Przed wojną, od 1936 r., był lekarzem miejskim m. Poznania i lekarzem-praktykiem. Dnia 11 IV 1940 r. został aresztowany pod zarzutem organizowania zamachu na *Gauleitera* Wielkopolski; przebywał kolejno w Forcie VII, potem w Dachau, na koniec w Mauthausen-Gusen. Rok pracował w kamieniołomach, a następnie — do wyzwolenia jako kierownik prosektorium i Zakładu Anatomii Patologicznej w

obozie koncentracyjnym w Gusen. Uwolniony został 5 V 1945 r. [64]. Z. Wlazłowski pisze [74], że po objęciu zakładu, należącego do szpitala w Gusen, zlecono F. Kamińskiemu stworzenie muzeum preparatów anatomicznych. Należał on w obozie do ruchu oporu, a sala sekcyjna była często miejscem konspiracyjnych zebrzań. Wspomnienia o jego postawie w obozie świadczą, że przez cały czas zachował prawdziwą godność człowieka i lekarza. Do kraju wrócił w sierpniu 1945 r. [64]. Po wojnie był m. in. rektorem Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego (od 1 XII 1951 do 30 II 1956) jako zastępca profesora [10]. Zmarł 12 IV 1958 w Poznaniu [26].

Przez prawie dwa lata przebywała w obozie koncentracyjnym dr Maria Robińska (ur. 20 I 1896 r., dpl. 31 X 1927 w UP), od 1 X 1938 r. lekarz domowy US w Poznaniu. Była uczestniczką powstania wielkopolskiego. Aresztowana w Poznaniu przez *Gestapo* tego samego dnia co dr F. Kamiński, tj. 11 IV 1940 r., przebywała dwa tygodnie w Forcie VII, skąd wywieziono ją do Ravensbrück. Zwolniona została 23 III 1942 r. dzięki staraniom rodziny. Do końca wojny przebywała na Pomorzu. Do Poznania wróciła w 1947 r. i tu objęła swe przedwojenne stanowisko lekarza domowego US na Dębcu. Była również lekarzem kolejowym. Zmarła nagle 13 VIII 1966 r. [44] i pochowano ją w Kuźnicy na Helu.

Tragiczny był los dra Adama Koniecznego, przedwojennego lekarza-praktyka w Poznaniu. Aresztowany został 22 IV 1940 r. przez placówkę *Gestapo* w Poznaniu. Dnia 25 IV 1940 r. został przewieziony do obozu koncentracyjnego Dachau, a 6 VI 1940 r. — do obozu w Mauthausen-Gusen, gdzie otrzymał jako więzień polityczny numery 3903/49936 [53]. Od 1941 r. pracował w szpitalu lagrowym w Gusen jako internista; tam dał się poznać jako świetny lekarz, odważny człowiek i dobry kolega. Był jednym z inicjatorów i czynnych członków ruchu oporu w obozie. Niestety, załamał się psychicznie i w przededniu oswobodzenia obozu, dnia 24 kwietnia 1945 r., zginął tragicznie po zażyciu nadmiernej dawki narkotyku. [74, 75].

6 maja 1943 r. zginął w Mauthausen przedwojenny lekarz poznański, dr Stanisław Janiszewski, aresztowany przez *Gestapo* 5 XI 1940 r. za przygotowania do zdrady stanu [2]. Był on w gronie Polaków, którym Niemcy w 1941 r. wytoczyli proces [12]. Dr Janiszewski został skazany na 8 lat ciężkiego więzienia. Przebywał najpierw w Forcie VII, potem w więzieniu w Rawiczu, skąd przeniesiono go do obozu koncentracyjnego w Mauthausen [2, 53].

Śmiercią skończyło się aresztowanie w dniu 13 XI 1940 r. dra Władysława Antkowiaka. W 1938 i 1939 r. praktykował w Poznaniu. Brał udział w wojnie polsko-niemieckiej, a potem pracował jako lekarz w Osieku, pow. Sandomierz. Po aresztowaniu przebywał prawie rok w więzieniu i po rozprawie sądowej został ścięty 14 X 1941 r. w Poznaniu przy ul. Młyńskiej za rzekome przewinienia wobec III Rzeszy z września 1939 r. [63].

Tragiczny los spotkał również pracującego do czasu wojny w Poznaniu dra Klemensa Gorzyńskiego. We wrześniu 1939 r. brał on udział w obronie Warszawy; tam został ranny. Wrócił do Poznania, a potem — by zejść z oczu władzom niemieckim — przeniósł się do Stęszewa. Dnia 18 X 1941 r. został aresztowany przez *Gestapo* w związku z pracą konspiracyjną. Przebywał w

Domu Żołnierza w Poznaniu, potem w Forcie VII. Zginął prawdopodobnie 7 VII 1942 r. w bliżej nieznanymi okolicznościach [63].

Inne ofiary. Grupa wymienionych niżej lekarzy, zmobilizowanych przed wybuchem wojny polsko-niemieckiej poniosła śmierć w różnych okolicznościach. W Katyniu zginęli:

Doc. dr med. Jan Bajoński, specjalista — ginekolog i położnik. Powołany został do wojska w stopniu majora, wyjechał 27 VIII 1939 r. do Szpitala Wojskowego nr 2 w Białowieży [41, 58].

Dr Karol Bittner brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r.; dostał się do obozu internowanych w Kozielsku [63].

Dr Wincenty Haremski, lekarz-praktyk, uczestnik kampanii wrześniowej, internowany na wschodzie [64].

Prof. dr med. Stanisław Karwowski, laryngolog z Poznania, został w sierpniu 1939 r. powołany do wojska w stopniu porucznika-lekarza. Był internowany w obozie w Ostaszkwie [63].

Dr Alfons Konopiński praktykował przed wojną w Poznaniu. Przebywał w obozie dla internowanych w Kozielsku [25].

Dr Edmund Moenke, przed wojną lekarz US w Poznaniu. W 1939 r. został powołany do wojska, brał udział w kampanii wrześniowej [63].

Dr Józef Nowak, przed wojną lekarz-praktyk w Poznaniu, w 1939 r. powołany do wojska. Dostał się do obozu internowanych [63].

Dr Władysław Ossowski, okulista, przed wojną mieszkał w Poznaniu przy ul. Pocztowej 10. Pracował w kolejnictwie. W 1939 r. wyruszył na front. Dostał się do obozu internowanych w Starobielsku [63].

Dr Leonard Szadkowski-Rola, internista z Poznania, ul. 27 Grudnia. Po kampanii wrześniowej dostał się do obozu internowanych na wschodzie [63].

Dr Kazimierz Rabski, lekarz ogólny z Poznania, ul. Wielka 18, brał udział w kampanii wrześniowej. Przebywał w obozie internowanych w Starobielsku [43].

Dr Antoni Rossa, lekarz-praktyk z Poznania z ul. Dąbrowskiego 23, przebywał do końca wojny w obozie internowanych [63].

Dr Bolesław Wieleński, laryngolog z Poznania, po kampanii wrześniowej znalazł się w obozie internowanych w Starobielsku [63].

Dr Paweł Winiszewski, przed wojną asystent w Zakładzie Psychiatrycznym w Owińskach, został zmobilizowany 27 VIII 1939. Dostał się do obozu internowanych w Kozielsku [63].

Dr Franciszek Zerbe, przed wojną lekarz ogólny w Poznaniu, przy ul. Śniadeckich 4. Dostał się do obozu internowanych w Starobielsku [84].

Prof. dr Marcin Zieliński, znany na terenie krakowskim neurolog i psychiatra, objął w październiku 1938 r. kierownictwo Kliniki Neurologiczno-Psychiatrycznej UP po prof. S. Borowieckim. Niedługo jednak pracował na tym stanowisku. W sierpniu 1939 r. został powołany do wojska w stopniu majora lekarza. Brał udział w II wojnie światowej. Pracował najpierw w Wojskowym Szpitalu Okręgowym w Łodzi, potem kolejno w szpitalach w Lublinie, Chełmie, Równem, Tarnopolu i Kopyczyńcach. Dnia 17 IX 1939 r. dostał się na wschodzie do obozu internowanych [41, 58, 78].

Dr Tadeusz Żuralski, od 1927 r. docent położnictwa i ginekologii na UP, został w 1939 r. powołany w szeregi armii; przebywał w obozie internowanych [58, 85].

Dr Franciszek Witaszek i „witaszkowcy” (1942 r.). Rok 1942 zaznaczył się szeregiem hitlerowskich akcji przeciwko lekarzom poznańskim, pełniącym tu swe obowiązki zawodowe. Zaczęło się od aresztowania dra med. Franciszka Witaszka dnia 25 IV 1942 r. w gabinecie przy ul. Wrocławskiej 5, w którym praktykował wówczas jako lekarz. Od 1941 r. wynajmował tam u Walentyny Wizowej i jej syna, Tadeusza, jeden pokój na IV piętrze, w którym ordynował na zmianę z drem Franciszkiem Pokorą [65].

Doktor Witaszek, st. asystent higieny w Zakładzie Mikrobiologii Lekarskiej, dość wcześnie zaczął pracować w konspiracji, bo już od jesieni 1939 r., gdy jeszcze przyjmował pacjentów przy ul. Zamkowej 3, u krawca Derdy [41, 63]. W 1940 r. dr Witaszek należał do ZWZ [76]. Z pracy M. Woźniaka wiadomo, że dekonspiracja sztabu Komendy Okręgowej ZWZ nastąpiła 9 IX 1941 r., a aresztowania — trwające od września 1941 do grudnia 1942 r. — objęły łącznie około 470 żołnierzy Poznańskiego Okręgu ZWZ. W tej liczbie znaleźli się również „witaszkowcy”, i dr Witaszek (pseudonim „Warta”) sprawujący funkcje szefa Związku Odwetu (ZO) ZWZ [76].

W dniu aresztowania dra Witaszka zatrzymano również dr Marię Grabską, lekarza ginekologa, praktykującą przy ul. Kopernika 4. Dr Grabska wstąpiła do dra Witaszka na konsultację [65]. Z poczekalni dra Witaszka zabrano także dra F. Pokorę, pracującego tuż przed wojną w Klinice Stomatologicznej UP [65]. Po kilku dniach, 1 maja 1942 r. Gestapo zabrało dra Henryka Günthera pod zarzutem współpracy z Witaszkiem i przynależności do tajnej organizacji [63].

Potworne tortury przechodzili obaj lekarze w Gestapo i w Forcie VII. Powieszono ich 8 stycznia 1943 r. w Poznaniu, w Forcie VII, w grupie 30 „witaszkowców”, a 5 osób spośród pomordowanych zgilotynowano. Głowy te przechowano w Zakładzie Medycyny Sądowej Niemieckiego Uniwersytetu w Poznaniu, gdzie polscy laboranci, Andrzej Szymański i Michał Woroch, utrwalili je, zabezpieczyli i przechowali przez okres okupacji [6]. Trzy rozpoznano wkrótce po wojnie; były to głowy członków ruchu oporu: dra Henryka Günthera i Franciszka Witaszka oraz jego laborantki, Soni Górznej. Głowy te pochowano w uroczystym pogrzebie dnia 25 XI 1945 r. na Cmentarzu Bohaterów na stokach cytadeli poznańskiej [6, 65]. Czwartą głowę, Heleny Siekierskiej („Lusi”), laborantki, pracującej w czasie okupacji w Zakładzie Mikrobiologii Lekarskiej Niemieckiego Uniwersytetu w Poznaniu i aktywnie współpracującej z drem Witaszkiem, zidentyfikowano dopiero 20 IV 1967 r. w Zakładzie Medycyny Sądowej AM w Poznaniu. Tożsamość głowy katerycznie potwierdziły jej siostry [6]. W 1968 r. głowę tę pochowano również na stokach cytadeli.

W ramach działań represyjnych i terrorystycznych uwięziono wówczas również żonę dra Witaszka, Halinę, jego matkę staruszkę i trzech braci, a z pięciorga jego dzieci dwie dziewczynki, 5-letnią Alusią i 3-letnią Daryjkę,

zabrało *Gestapo* i oddało na zniemczenie do rodzin niemieckich w Meklemburgii i Austrii [65, 72].

Wcześniej niż dr Witaszek, bo dnia 9 lipca 1942 r. został w grupie 15 Polaków powieszony we wsi Tuchorza, pow. Wolsztyn, przebywający dotąd w Forcie VII dr F. Pokora. Wszystkich Polaków wyznaczonych do egzekucji *Gestapo* przywiozło z Poznania. Był to odwet za zastrzelenie przez nieznaną osobę niemieckiego żandarma, Markwita, w pobliżu tej miejscowości. Wśród powieszonych było kilku „witaszkowców”. Niemcy zrobili z tej egzekucji widowisko, spędzając z okolicznych wsi 120 Polaków do Tuchorzy [32, 65].

Dr Maria Grabska (ur. w r. 1900, dpl. 1927 r.) przebywała w Forcie VII od 25 IV 1942 r. Po ukończeniu śledztwa pełniła przez wiele miesięcy funkcję lekarza obozowego. W Forcie i Żabikowie widywano ją jeszcze w czwartym kwartale 1943 r., następnie przebywała do 28 IV 1945 r. w obozie koncentracyjnym Ravensbrück [64]. Przeżyła obóz i wróciła do kraju.

Śmierć lekarzy w 1942 r. w innych miejscowościach. Równoległe do sprawy dra Witaszka trwała akcja eksterminacji lekarzy poznańskich na różnych terenach walki konspiracyjnej w 1942 r.

Wysiedlony z Poznania w marcu 1940 r. dr Kazimierz Piechowiak osiedlił się w Generalnej Guberni w Budziszewicach, pow. Tomaszów Mazowiecki. Na wygnaniu został aresztowany 3 III 1942 r. za udział w ruchu oporu. Był szefem sanitarnym ZWZ w swoim rejonie. Rozstrzelany został nazajutrz 4 III 1942 r. w Węgrzynowicach, pow. Rawa Mazowiecka, a w noc poprzedzającą wykonanie wyroku przechodził straszne katusze. Według M. Wdówki [68], gestapowcy zamęczyli go na śmierć, a zarzucali mu utrzymywanie kontaktów z polskimi partyzantami. Pochowany został, po ekshumacji, w Budziszewicach, a ludność tamtejsza — pamiętając jego ofiarną pomoc w latach okupacji — do dziś bardzo troskliwie opiekuje się jego grobem [63].

Z dala od Poznania, w Chabówce, została aresztowana przez *Gestapo* 20 VI 1942 r. dr Olga Horoszkiewiczowa, lekarz-pediatra z Poznania. Na tamtym terenie związana była z ZWZ [29]. Po aresztowaniu, przebywała w więzieniu w Nowym Targu. Rozstrzelano ją w pierwszej połowie lipca 1942 r. w Krynicy [34]. Ma nagrobek na cmentarzu w Bukowinie Tatrzańskiej.

W Warszawie dnia 21 VII 1942 r. został zamordowany prof. dr Franciszek Raszeja, kierownik poznańskiej Kliniki Ortopedycznej UP, podczas konsylium w getcie warszawskim, mimo posiadania przepustki wydanej przez Niemców. W czasie okupacji hitlerowskiej pracował w Warszawie jako ordynator oddziału chirurgicznego w Szpitalu PCK, w którym zorganizował oddział ortopedyczny. Od 1941 r. pracował także jako kierownik poradni gruźlicy kostno-stawowej w Ośrodku Zdrowia i Opieki m. Warszawy. F. Raszeja był uczonym wielkiej miary [9, 22, 23, 63].

Dnia 15 XII 1942 r., w wieku lat 41, umarł w Poznaniu dr Hieronim Schulz (ur. w r. 1901, dpl. w r. 1928) [46, 48]. Wpływ na jego śmierć w młodym wieku miały zapewne przeżycia spowodowane aresztowaniem przez *Gestapo* w sierpniu 1941 r. za słuchanie radia zagranicznego w gronie kilku Polaków w jednym z mieszkań znajdujących się nad apteką przy ul. Lampego w Poznaniu [12].

Rok 1943 pogłębił poczucie niepewności w świecie lekarskim, jakie wywołała sprawa dra Witaszka.

Dyskretne aresztowanie pod koniec stycznia 1943 r. w Mosinie dra Edmunda Jurdyńskiego, mgra farm. Stefani Dabińskiej, Stefana Gepperta, księgowego w aptece, i lek. weterynarii Czesława Skibińskiego za rzekome prowadzenie akcji sabotażowej i trucicielskiej [12] nie rozeszło się od razu echem po Poznaniu, bo choć Mosina leży w pobliżu (20 km), to informacje docierały raczej przypadkowo.

Dnia 2 II 1943 r. zaaresztowano w Poznaniu dr Karolinę Łęczycką-Śluzarową pod zarzutem trucia Niemców. K. Łęczycka-Śluzarowa (ur. 24 XI 1900 r. w Zgierzu, dpl. lek. uzyskała w Poznaniu 7 IX 1939 r., tzw. wojenny) podczas okupacji prowadziła praktykę lekarską przy ul. Zwierzynieckiej 5. Przebywała od 2 II 1943 r. do 12 V 1943 r. w Forcie VII, skąd jeździła wiele razy na Gestapo, gdzie w trakcie przesłuchiwania poddawano ją torturom. Od 12 V 1943 r. przebywała w Oświęcimiu, potem w filii obozu Buchenwald, do 12 VIII 1945 r. w Zeithain [64]. Przeżyła jednak katorgę i po wojnie wróciła do Poznania.

Jej mąż, dr Jarosław Śluzar (ur. 29 IV 1901 r., dyl. lek. 14 III 1930 r. w UP) do wybuchu wojny praktykował w Poznaniu. Podczas okupacji znalazł się na terenie Warszawy, gdzie rok wcześniej niż żona został aresztowany przez Gestapo za — jak sam pisał w 1946 r. — walkę z okupantem w ramach polskiej organizacji konspiracyjnej [64]. Dwa lata więziony na Pawiaku, z których pierwsze dwa miesiące — to częste przesłuchiwania, połączone z torturami. Potem rok przebywał w obozach koncentracyjnych w Gross-Rosen i Litomierzycach [64]. Po wojnie wrócił do Poznania i pracował jako lekarz i aktywny społecznik. Jako jeden z pierwszych lekarzy, więźniów obozów koncentracyjnych, ogłosił w 1945 r. w „Nowinach Lekarskich” ciekawą pracę pt. *Wyniki badań klinicznych w obozie koncentracyjnym w Gross-Rosen i Litomierzycach* [61]. Zmarł 15 III 1976 r. w Poznaniu.

Dr Eustachy Ostoja-Ostojski, ewakuowany w grudniu 1939 r. z Poznania, osiadł w Warszawie. Dnia 14 I 1943 r. został aresztowany pod zarzutem pracy konspiracyjnej i po 10 dniach więzienia na Pawiaku rozstrzelany 24 I 1943 r. [63].

„Sprawa mosińska”. Dnia 2 marca 1943 r. Gestapo aresztowało około 200 osób, w tym 13 lekarzy i lekarek, przede wszystkim z Poznania, w tzw. sprawie mosińskiej. Większość lekarzy dopiero w czasie brutalnych przesłuchań dowiadywała się, jakie rzekomo popełniła przestępstwa. „Sprawę mosińską” hitlerowcy charakteryzowali jako akcję sabotażową i trucielską.

W dniu 2 marca 1943 r. wśród aresztowanych znaleźli się następujący lekarze i lekarki poznańskie: Edmund Bartkowiak, Celina Choynacka, Tadeusz Kaźmierski, Zenon Meisnerowski, Wacław Miklaszewski, Eugeniusz Parczewski, Michał Przychodzki, Stanisław Siejak, Łucjan Sosnowski, Aleksander Stachowiak, Wanda Starkowska, Henryka Szłapka, a w dwa dni później zaaresztowano aż w Obrze pod Wolsztynem dr Władysławę Jasińską, która — zanim znalazła się w Obrze — pracowała w Sanatorium ZUS w Ludwikowie pod

Poznaniem, niedaleko Mosiny. I ją również aresztowano w „sprawie mosińskiej” [63, 64].

Gehenna lekarzy poznańskich trwała długo, a droga ich cierpienia znaczyła się śmiercią, zapoczątkowaną już pierwszymi przesłuchaniami w Domu Żołnierza.

Dr Zenon Meisnerowski po aresztowaniu w dniu 2 III 1943 r. przebywał w *Gestapo*, w dawnym Domu Żołnierza. Przesłuchiowano go niezwykle długo. Zginął w nieznanym bliżej okolicznościach podobno dnia 19 IV 1943 r. w związku z tzw. „sprawą mosińską”. Nie wykluczone, że popełnił samobójstwo. Niemcy długo chcieli ukryć jego śmierć i aż do czerwca przyjmowano od rodziny paczki, z którymi „paczkarze” chodzili od celi do celi Fortu VII, nie znajdując adresata [63]. Po dr. Meisnerowskim zginęła, aresztowana przez Niemców, cała jego rodzina [41].

71-letni dr Eugeniusz Parczewski był seniorem wśród aresztowanych. Już w listopadzie 1942 r. więziono go w Forcie VII trzy tygodnie za uprzejmość, jaką wyświadczył leczącemu się u niego pacjentowi. W owym czasie dr Parczewski mieszkał w Poznaniu przy ul. Górna Wilda 3a, gdzie prowadził gabinet chirurgiczny i udzielał pomocy specjalistycznej także Żydom, przebywającym w obozach w Poznaniu przy Drodze Dembińskiej. Ponieważ ta jego działalność lekarska trwała dłuższy czas, otrzymywał więc z Rzeszy pod swoim adresem paczki żywnościowe dla aresztowanych Żydów, które im — nie bacząc na niebezpieczeństwo — przekazywał. Jednego takiego odbiorcę „nakrył” patrol *Gestapo*, kiedy wraz z polskim strażnikiem konsumował zawartość paczki.

Razem z drem Parczewskim w czasie okupacji przyjmował w charakterze tzw. *Hilfsskassenarza* (ubezpieczalniany lekarz pomocniczy) — po ujawnieniu się w Poznaniu w r. 1940 — dr Antoni Wierusz [62] Dr Parczewski w latach wojny szkolił także w zakresie małej chirurgii młodych lekarzy polskich.

Ponowne aresztowanie dra Parczewskiego nastąpiło 2 III 1943 r. Mimo to, wierzył on w jakąś uczciwość Niemców, bo przedstawiał ich sobie takich, jakich znał sprzed I wojny światowej. Twierdził, będąc w Forcie, że niczego mu nie udowodniono, a gestapowcy przyczepili się jedynie do legitymacji, którą rzekomo znaleźli w czasie rewizji w domu i z której wynikało, że przed wojną był podpułkownikiem lekarzem w WP, bodajże do 1923 r. Do faktu, że u niego uczył się małej chirurgii podczas okupacji dr Henryk Günther, powieszony 8 I 1943 r. razem z drem Witaszkiem, nie przykładał większej wagi. Dr Parczewski przebywał wiele miesięcy w Forcie VII i następnie został stracony, ale brak szczegółów co do jego losów w ostatnich miesiącach [4, 63, 64].

Wśród ofiar *Gestapo* znalazła się również dzielna lekarka dr Wanda Starkowska, internistka z Poznania. Aresztowanie jej miało wiązać się z rzekomą przynależnością do organizacji politycznej. W *Gestapo* przebywała dwa dni. Z Fortu VII pod koniec września przewieziono ją do Oświęcimia, dokąd przybyła 1 X 1943 r. Wykazywała żywotność, dobroć i gotowość służenia innym. Chętnie opiekowała się najmłodszymi. W Oświęcimiu była lekarką rewiru, gdzie ofiarnie pracowała. Sama rozchorowała się na dur, następnie paratyfus, dołączyła się choroba nerek, odezwały się stare przypadłości jelitowe, na ko-

niec wystąpiło zapalenie płuc. Odczuwając zbliżający się koniec, przeniosła się z pokoiku współtowarzyszek lekarek do ogólnego bloku pod pozorem, że tam będzie miała więcej powietrza; wkrótce zmarła dnia 10 lutego 1944 r. [15 63].

Również dr Wacław Miklaszewski, ginekolog, był ofiarą gestapo w „sprawie mosińskiej”. W czasie aresztowania miał 62 lata. Był wzrostu niewysokiego, utykał na jedną nogę. Został wysiedlony z Włocławka do Poznania, gdzie pracował w Szpitalu Sióstr Elżbietanek. Prowadził tam oddział położniczy dla Polek. W zamknięciu w Forcie VII bardzo koleżeński i pogodny, umiał rozładowywać atmosferę wśród współwięźniów przezabawnymi anegdotami sądowymi sprzed I wojny światowej z zaboru rosyjskiego. Umiał współczuć i dawać otuchy. Po śledztwie i pobycie w Forcie VII został wywieziony do obozu koncentracyjnego. Zginął podobno w Dachau [36, 63].

Dr Tadeusz Kaźmierski, neurolog, pracował w czasie okupacji w Poznaniu w swej specjalności. Aresztowany 2 III 1943 r. za rzekomy udział w „sprawie mosińskiej”, dostał się do Fortu VII, skąd 1 X 1943 r. został wywieziony do Wrocławia, gdzie wszelki ślad po nim zaginął [63].

Szóstym z kolei lekarzem aresztowanym w „sprawie mosińskiej”, któremu również nie dane było przeżyć okupacji, był dr Stanisław Siejak. W czasie okupacji praktykował jako laryngolog na Starym Rynku 50. Tam został aresztowany. Po ciężkim śledztwie przebywał w Forcie VII do września 1943 r., następnie wywieziono go do obozu koncentracyjnego w Mauthausen. Zmarł 13 VI 1944 r. rzekomo na gruźlicę kręgosłupa [63].

Drugą kobietą-lekarką aresztowaną w Poznaniu w „sprawie mosińskiej” by dr Celina Choynacka. Zarzucano jej przynależność do organizacji politycznej. Była to niezwykle ujmująca postać i nawet w więzieniu nie zniknął z jej twarzy uśmiech, budzący ufność i nadzieję. Jej życiorys świadczy, ile posiadała wewnętrznego hartu. Urodziła się 27 XII 1912 r. w Berlinie. Ojciec, z zawodu inżynier, był Polakiem, matka — Niemką. Wychowana została w duchu polskim. Rodzice przyjechali z dziećmi do Poznania w 1924 r. Tu zdała maturę i tu 27 V 1938 r. skończyła medycynę. Po dyplomie pracowała w szpitalu, podczas okupacji jako lekarz rejonowy US w Poznaniu w obwodzie Dębiec, gdzie działała aż do aresztowania. Cieszyła się uznaniem i wdzięcznością pacjentów. W okresie okupacji i jeszcze w czasie pobytu w Forcie proponowano i matce i córce przyjęcie listy narodowościowej niemieckiej. Odmówiły obie, a córka wybrała obóz. Również matkę dr Choynackiej aresztowano i zamknięto na kilka tygodni w Żabikowie za podrzucenie córce paczki. W Żabikowie też widziały się po raz ostatni w życiu — w czasie przygotowywania transportów więźniów do Oświęcimia. W Forcie VII, Żabikowie, Oświęcimiu i Ravensbrück dr Choynacka przebywała z górą dwa lata, do 28 IV 1945 r. W swym sprawozdaniu z tego okresu pisze, że w obozach przechodziła płonice z zapaleniem stawów, dur płamisty i następnie samoistne złamanie lewego podudzia oraz dwa razy różę [64]. Jej sylwetkę w obozach pięknie naszkicowała Kiedrzyńska [17], wspomina o niej Nowakowska [33]. Do Polski wróciła 17 V 1945 r. Podczas okupacji straciła oboje rodziców. Już 1 VI 1945 r. podjęła pracę jako lekarz domowy US w Poznaniu. Zmarła niespodziewanie

28 IX 1955 r. na zawał serca, kiedy po paromiesięcznej ciężkiej chorobie zaczynała stawiać pierwsze kroki — zdawało się już jako rekonwalescentka [5, 64].

Dr Aleksander Stachowiak został aresztowany 2/3 III 1943 r. w Żabikowie w „sprawie mosińskiej”, pod zarzutem przynależności do tajnej organizacji. Po 3-miesięcznym więzieniu w Forcie VII Niemcy zwolnili go 9 VI 1943 r. W złych warunkach obozowych nabawił się gruźlicy, mimo której dalej pracował. W listopadzie 1944 r. — w czasie pełnienia czynności lekarskich — uległ wypadkowi motocyklowemu, wskutek którego doznał pęknięcia czaszki i wstrząsu mózgu, co uczyniło go przez trzy miesiące niezdolnym do pracy. Zmarł 18 IV 1945 r. Przyczyna zgonu: stan septyczny, gruźlica [63].

Dr Edmund Bartkowiak (ur. w r. 1909, dpl. lek. 1939 w UP), ortopeda (obecnie profesor ortopedii w AM w Łodzi), i dr Henryk Szłapka (ur. w r. 1908, dpl. lek. w r. 1934 w UP), ginekolog, aresztowani w Poznaniu 2 III 1943 r. w „sprawie mosińskiej”, przeszli ciężkie śledztwo w Domu Żołnierza i z Fortu VII zostali wysłani do obozu koncentracyjnego, w którym przebywali aż do wyzwolenia. Obaj żyją. Dr Szłapka przebywał w różnych filiach obozu Mauthausen do maja 1945. Po wojnie był długoletnim ordynatorem oddziału ginekologiczno-położniczego w Szpitalu im. Raszei w Poznaniu.

Losy dr Łucjana Sosnowskiego, zwolnionego w czerwcu 1943 r., nie są mi bliżej znane. Wiadomo tylko, że zmarł 30 VIII 1945 [54, 63].

Dr Michał Przychodzki (ur. 29 X 1914 r., dpl. lek. 1 VII 1939) przebywał w Forcie VII przeszło 3 miesiące; poddano go brutalnym przesłuchaniom, po czym w Forcie pełnił różne funkcje w *Arbeitskommando*. Zwolniony 9 VI 1943 r. Mieszka w Poznaniu, jest ortopedą i oficerem LWP.

I kilka zdań jeszcze o dr Władysławie Jasińskiej, zabranej aż z Obyry w „sprawie mosińskiej”. W. Jasińska (ur. 2 VI 1895 r., dpl. lek. 1 IX 1925 r. w UP) ftyzjatra, w momencie wybuchu wojny była ordynatorem w sanatorium ZUS w Ludwikowie pod Poznaniem. Po zajęciu tego zakładu przez Niemców dr Jasińska znalazła się w sanatorium dla Polaków w Obrze pod Wolsztynem. Aresztowana 4 III 1943 r. w „sprawie mosińskiej”, przebywała w Forcie VII, a w drugiej połowie września 1943 r. przewieziono ją do Oświęcimia. Pełniła tam z niezwykłą ofiarnością i oddaniem funkcję lekarza w bloku nr 29. W połowie września 1944 r. zawieziono ją do Bergen-Belsen, gdzie doczekała się wyzwolenia w końcu kwietnia 1945 r. Po oswobodzeniu obozu pracowała jeszcze w „rewirze” do końca. Wróciła do Poznania pod koniec lipca 1946 r. Zmarła 29 X 1967 r. Zostawiła zarówno wśród więźniarek obozów koncentracyjnych, jak i potem na wolności pamięć lubianą, oddaną chorym i szanowaną lekarki [19, 33, 59, 64].

Tak więc „sprawa mosińska” zakończyła się jeszcze śmiercią 7 lekarzy i lekarzek z samego Poznania.

Komentarz do „sprawy mosińskiej”. „Sprawa mosińska” nie jest do dziś w pełni wyjaśniona. W piśmiennictwie znalazły się uwagi, że zasługuje ona na dogłębne i wyczerpujące zbadanie [19]. W ogóle niewiele o niej pisano. Spróbujmy więc zebrać wiadomości podane w ogłoszonych dotąd publikacjach i uzupełnić je dalszymi informacjami.

Głowacki [12] pisze, że tuż po straceniu w Poznaniu dra Witaszka i członków jego grupy władze hitlerowskie rozpoczęły śledztwo w innej sprawie przeciwko Polakom. Tym razem terenem represji było niedaleko od Poznania położone miasteczko Mosina. Wskutek donosu aresztowano z początku kilka osób, które miały prowadzić jakieś niedozwolone rozmowy polityczne. Wśród nich był 17-letni Kazimierz Kałan, były harcerz, który przez pewien czas pełnił w tamtejszej aptece funkcje gońca. W wyniku przeprowadzonej w jego mieszkaniu rewizji znaleziono sztandar harcerski, namioty i pewien zapas leków. Środki lecznicze, jak Kałan zeznał, miały pochodzić od mgr Stefani Dabińskiej, która była zatrudniona w aptece.

Gdy zeznania Kałana, jak pisze Głowacki, na początku stycznia 1943 r. obciążały Dabińską i ona w jakiś sposób się o tym dowiedziała lub przeczuła niebezpieczeństwo, zwróciła się o pomoc do miejscowego lekarza, dra Jurdyńskiego, w celu uzyskania recept na pokrycie narkotyków, które miały pochodzić z apteki [12]. Recepty na morfinę i strychninę wystawiał Dabińskiej także lek. wet. Skibiński, tylko w dawkach odpowiednio dużych do ciężaru ciała jego „pacjentów” [51].

I oto pod koniec stycznia zaaresztowano kilka osób ze środowiska w naturalny i zawodowy sposób ze sobą powiązanych. Mgr Stefanię Dabińską zaaresztowano 27 I 1943 r. w Poznaniu u jej rodziców, których odwiedziła [12]. Lek. wet. Czesława Skibińskiego zabrano 29 I 1943 r. z kursu weterynaryjnego dla Polaków w Poznaniu. Dra Edmunda Jurdyńskiego uwięziono 30 I 1943 r. [63], a Stefana Gepperta, księgowego w aptece, przedwojennego nauczyciela w Śremie — w lutym 1943 r. [67]. Zarzucano im prowadzenie akcji „trucicielskiej” i rozmaite akcje sabotażu gospodarczego [12].

Aresztowano zatem grupę ludzi, może członków organizacji, na których zrobiono donos (konfidenti znani). Wśród zatrzymanych znalazł się młody Kałan z przedmiotami, znalezionym w domu, mocno go obciążającymi w oczach hitlerowców. Kałan został w śledztwie okrutnie zbity przez gestapowców, wkrótce potem zmarł w dawnym Domu Żołnierza w Poznaniu [12]. Przyczepiono się do leków, w tym narkotyków i do tych, którzy nimi dysponują: farmaceuta, lekarz, weterynarz: Dabińska, Jurdyński, Skibiński.

Również wówczas przypomniano sobie śmierć 16 III 1940 r. aptekarza Egara Haacka, liczącego lat 54, po którym 8 dni później, 24 III 1940 r. zmarł chory na gruźlicę jego teść, 74-letni aptekarz Karl Feierabend, także pracujący w aptece. We wspólny łańcuch przyczyn połączono śmierć, która nastąpiła dwa i pół roku później w szpitalu poznańskim w październiku 1942 roku, mianowicie zgon poprzedniego burmistrza Mosiny, Ottona Högy, węgierskiego Niemca, zresztą nieźle usposobionego wobec Polaków. Zajął się tą sprawą również niedawno przybyły spod Berlina nowy burmistrz Mosiny, hakatysta Graebert. I tak oto do Fortu VII w Poznaniu trafiło wkrótce około 200 osób podejrzanych o akcje trucicielską i o sabotaż.

Nawrocki [32] pisze, że w marcu 1943 r. komendant żandarmerii w rejencji poznańskiej podał do wiadomości, iż funkcjonariusze posterunku w Mosinie rozszyfrowali i aresztowali członków ruchu oporu, dokonującej zamachów przy pomocy trucizny.

Jaki był związek dr Franciszka Witaszka z całą tą akcją? Według Woźniaka [76], w Wielkopolsce w czasie okupacji hitlerowskiej działało 15 organizacji wojskowych ogólnokrajowych oraz 11 lokalnych. Wiemy, że dr Witaszek należał do ZWZ i od czerwca 1941 r. pod pseudonimem „Warta” pełnił funkcję szefa Związku Odwetu (ZO) ZWZ. W akcji stosowano m. in. sabotaż i dywersję. Wiemy, że grupa ZO, podporządkowana kierownictwu w Poznaniu, działała w Gnieźnie, Lesznie, Ostrowie i także w Mosinie. A więc wśród uwięzionych w Mosinie byli niewątpliwie i członkowie miejscowej grupy ZO. Witkowski [73] podaje, że wśród aresztowanych dnia 2 III 1943 r. osadzono także w Forcie VII Sylwestra Nowaka, ur. 21 XII 1902 r., który mieszkał w Krosinku (gm. Mosina, pow. Śrem) i był przez *Gestapo* uznany za kierownika tajnej organizacji polskiej na obwód mosiński. W toku potwornej eksterminacji aresztowano z rodziny Sylwestra Nowaka 10 osób i większość umieszczono w obozach koncentracyjnych. Ocalało tylko dwoje: córka, Gertruda ur. w r. 1930, i syn Edward ur. w r. 1937, przebywający w *Polen-Jugendverwahrlager* w Łodzi [73].

Jeżeli się mówi, że w marcu dokonano aresztowań mosińskiej grupy „witaszkowców”, to mieli oni plan czy program działania podobny do grupy poznańskiej, bo przecież podlegali kierownictwu w Poznaniu, ale epilogiem poznańskiej grupy oporu było powieszenie „witaszkowców” 8 I 1943 r., a sprawa mosińska — to było ogniwo niewątpliwie tego samego łańcucha, ale dopiero później odkryte, zdekonspirowane, przesadnie wyolbrzymione przez Niemców i z całą bezwzględnością likwidowane. Jeżeli niektórzy z żyjących jeszcze obecnie w Mosinie zbawców nazywają siebie „witaszkowcami”, to świadczy to raczej o silnym indywidualnym piętynie, jakie całej organizacji narzuciła osoba dra F. Witaszka, w pewnym okresie jej szefa. Zresztą termin „witaszkowcy” powstał tuż po wojnie i świadczy także o pewnej dumie, jaką odczuwają ci, co z tą sprawą mieli coś wspólnego i przeżyli okupację. Dra Franciszka Witaszka czi się w Wielkopolsce jako bohatera narodowego i jego imienia mamy spółdzielnie inwalidów, szkoły itp.

Fala aresztowań poznańskich lekarzy nie skończyła się jednak w marcu 1943 r. Wśród dalszych ofiar tej sprawy znalazła się jeszcze 74-letnia dr Stanisława Parczewska, żona Eugeniusza, którą *Gestapo* zaaresztowało 30 IX 1943 r. Dr Parczewskiej (ur. 8 V 1865 r., dp. w 1905 r.) oświadczone wówczas, że mąż przyznał się, iż należał do tajnej organizacji i został wysłany do obozu koncentracyjnego. Natomiast ona, jako żona, jest skazana na *Schutzhaft* (izolację) aż do ukończenia działań wojennych. Przebywała potem w Żabikowie i Forcie VII, następnie w obozach koncentracyjnych; 25 IV 1945 r. została przez Szwedzki Czerwony Krzyż zabrana z Ravensbrück do Szwecji. Miała wówczas 76 lat. W październiku 1945 r. wróciła do Poznania. Zmarła 25 marca 1948 r. [64].

W ramach dalszego terroru aresztowano 14 X 1942 r. dra Ludwika Rzepeckiego (ur. 18 VIII 1914 r., dpl. 2 IX 1939 r.) za przygotowywanie do zdrady stanu. Jednak po śledztwie zwolniono go 1 XII 1943 r. [64]. Tego samego dnia aresztowano też dra Waleriana Spychałę rzekomo za udział w pracy konspiracyjnej. Było to już jego drugie aresztowanie w tym roku. Pierwszy raz prze-

bywał od 14 I 1943 r. do 10 II 1943 r. w Forcie VII i został zwolniony, a drugie aresztowanie skończyło się jego śmiercią 6 XI 1943 r. w Forcie VII [63]. W akcie zgonu podano wadę zastawki sercowej i osłabienie serca /P 3318/1943/[35], aczkolwiek dr Spychała nie skończył jeszcze 43 lat.

Lekarze poznańscy w roku 1944. W roku 1944 liczba lekarzy polskich zmalała, zamykając się w granicach poniżej 50 osób. Było to następstwo przede wszystkich aresztowań. Los lekarzy poznańskich w tym czasie był bardzo ciężki. Pracowali prawie całą dobę, często szykanowani wizytami w Gestapo. Trwanie jednak na tym posterunku uważali za walkę żołnierzy w pierwszych szeregach. Lista ofiar ze świata lekarskiego nie została jednak zamknięta i jeżeli nie tutaj, to gdzie indziej ginęli lub cierpieli lekarze poznańscy.

Dnia 29 I 1944 r. został aresztowany w Warszawie i osadzony na Pawiaku poznański lekarz, dr Adam Jankowiak (ur. 26 XI 1907 r., dpl. 1 V 1936 r. w UP) za przynależność do tajnej organizacji polskiej i szpiegostwo. W Warszawie był kierownikiem fabrycznych ośrodków zdrowia Państwowych Zakładów Inżynierskich. Przebywał 6 tygodni na Pawiaku na oddziale VII, to jest w podziemiach. W więzieniu dużo zyczliwości doznał od długoletniego więźnia, swego kolegi, dra J. Śluzara, zatrudnionego tam w kolumnie dezynfekcyjnej [64]. Zmarł 29 VII 1975 r.

Dnia 1 sierpnia 1944 r. wybuchło w Warszawie powstanie i lista ofiar świata lekarskiego powiększyła się o kilka osób, wysiedlonych z Poznania.

Niepowetowaną stratą dla polskiej nauki była śmierć prof. dra Janusza Zeylanda, zastrzelonego dnia 5 VIII 1944 r. w Szpitalu Wolskim przez hitlerowców [16, 63, 77].

Również tego samego dnia zginął drugi lekarz poznański, dr Stanisław Chwojka. Był on lekarzem i magistrem farmacji. W czasie okupacji przebywał w Warszawie i — jak podaje Pospieszalski [41] — „zginął z rąk niemieckich w czasie powstania warszawskiego podczas wykonywania obowiązków lekarskich w Szpitalu Wolskim w Warszawie”. Woźniewski [11] pisze, że w czasie wybuchu powstania dr Stanisław Chwojka znalazł się w Szpitalu Wolskim, przydzielony tam na czas akcji. Jego przybycie na dyżur odnotowuje również dr Janina Misiewicz pod datą 1 sierpnia 1944 r. [30]. Natomiast co się tyczy miejsca śmierci [i daty], J. Napiórkowski [31] podaje dokładniejszą i nieco inną relację. Wynika z niej, że 5 VIII 1944 r. został rozstrzelany na rogu ul. Górczewskiej i Zagłoby. Tam to hitlerowcy wyprowadzili wszystkich chodzących chorych, siostry, pielęgniarki, służbę szpitalną; rozstrzelali mężczyzn: w sumie blisko 200 osób wyprowadzonych ze Szpitala Wolskiego. Z tej masakry z personelu lekarskiego uratował się jedynie dr Zbigniew Woźniewski [11], potem dr Stefan Wesołowski i dr Leon Manteuffel [69], a J. Napiórkowskiemu, ówczesnemu studentowi medycyny, udało się zbiec z szeregu w ostatniej chwili przed egzekucją.

W związku z powstaniem warszawskim zakończył w tych stronach swój żywot dr Alfred Kolszewski, ostatni przed wojną wieloletni naczelnik Wydziału Sanitarnego DOKP Poznań. Brał on udział w powstaniu warszawskim, przeżył je, ale nie zniósł ewakuacji i ciężkich warunków popowstaniowych

Z obozu w Pruszkowie [49] trafił do Sochaczewa, gdzie zmarł 28 XII 1944 r. [2, 21, 57, 63].

Również w Warszawie, 7 VIII 1944 r. aresztowano przedwojennego wenerologa poznańskiego, dr med. i fil. Leona Drożyńskiego, za rzekomy udział w powstaniu (ur. 27 III 1881 r., dpl. 30 V 1908). Drożyński był emerytowanym podpułkownikiem lekarzem. Przebywał przez cztery miesiące w obozie koncentracyjnym w Brzegu na Śląsku. Zwolniony został z powodu złego stanu zdrowia [64].

Dnia 4 IX 1944 został aresztowany w Dopiewie (pow. Poznań) dr Mieczysław Mielżyński (ur. 6 VIII 1906 r. w Plewiskach, dpl. lek. 23 I 1936 r. w UP) po zarzucie przynależności do tajnej organizacji, wykroczeń przeciw gospodarce wojennej Niemiec i wrogiego nastawienia do Rzeszy hitlerowskiej. Cztery tygodnie był przesłuchiwany przez *Kripo* i *Gestapo* z użyciem wszelkich środków do wymuszania zeznań. Od 30 IV 1944 r. do 19 I 1945 r. przebywał w więzieniu, a od 26 I 1945 do 25 IV 1945 r. w obozie koncentracyjnym. Używano go do najbardziej hańbiących robót, jak ręczne usuwanie kału ludzkiego, oczyszczanie rowów z błota rękami [64]. Przeżył okupację, wrócił z obozu i w r. 1948 pracował w Sopocie jako internista, potem w Toruniu.

Ofiary ostatniego roku wojny. Rok 1945 powiększył liczbę ofiar wśród lekarzy. W pierwszych dniach stycznia 1945 r. został postrzelony w Poroninie przez patrol *Wehrmachtu* Robert Anweiler, absolwent UP. Postrzał w nogę okazał się ciężki. Anweilera zawieziono do szpitala w Zakopanem, gdzie wkrótce zmarł wskutek zakażenia. Dr Anweiler przybył do Poronina w roku 1942 i tam pracował jako lekarz. Współpracował m.in. z miejscową placówką ZWZ/AK [29].

Dr Janina Łążyńska-Rakowska (ur. 5 IX 1899 r., dpl. 1926 r. w Warszawie) zginęła 17 stycznia 1945 r. w czasie zdobywania Krakowa. Od 1930 r. przebywała w Poznaniu, pełniąc różne funkcje. Tu zastała ją wojna. Wysiedlona, po tułaczce, zamieszkała w Krakowie [63].

Dr Tadeusz Mandowski zginął w czasie działań wojennych w Poznaniu od pocisku artyleryjskiego 7 lutego 1945 r. przy ul. Grobli. Przed wojną był referentem lekarskim w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu [63].

Dr Zygmunt Bochyński, specjalista chorób skórnych i wenerycznych, przyjmujący przed wojną w Poznaniu przy Placu Wolności 18, brał udział w działaniach wojennych 1939 r. w stopniu kapitana lekarza. Zginął w obozie koncentracyjnym we Flossenburgu 4 IV 1945 r., dokąd dostał się z *Oflagu* [63].

Trzeba wreszcie wspomnieć jeszcze o śmierci, spowodowanej ciężkimi przeżyciami okupacyjnymi, trzech profesorów przedwojennego Wydziału Lekarskiego UP. Prof. dr Michalina Stefanowska (ur. 20 XI 1855 r., habil. r. 1922 w UP), fizjolog układu nerwowego i zmysłów, została wyrzucona z mieszkania w r. 1939 przez Niemców, przebywała przez pewien czas w obozie dla przesiedleńców na Główniej i wreszcie wywieziona z Poznania. Zamieszkała w Krakowie, gdzie 15 XII 1942 r. zmarła w ciężkich warunkach materialnych [41, 58]. Prof. dr Leon Zbyszewski (ur. w r. 1881, dpl. w r. 1909), fizjolog, zmarł na udar serca we Lwowie dnia 17 IV 1943 r. w złych warunkach byto-

wych [41, 58]. Prof. dr Stefan Horoszkiewicz [ur. w r. 1874, dpl. w r. 1898], kierownik Zakładu Medycyny Sądowej w UP, zmarł 12 III 1945 r. w Krakowie, straciwszy podczas okupacji w egzekucji w lipcu 1942 r. żonę Olę [41, 58].

ZAKOŃCZENIE

W okresie okupacji hitlerowskiej spośród lekarzy poznańskich zginęło ponad pięćdziesiąt osób. Natomiast grupie ponad 20 lekarzy, pomimo pobytów w więzieniach i obozach koncentracyjnych, często wieloletnich, udało się przeżyć terror hitlerowski. Część z nich zmarła już po wojnie, kilku przedwcześnie na choroby będące wynikiem przeżyć obozowych. Żyje spośród nich już niewiele.

Wiadomo, że wielu lekarzy, idąc za spontanicznym odruchem przeciwstawiania się prześladowaniom, działało w Poznaniu i Wielkopolsce w konspiracji. Praca niniejsza nie jest jednak historią lekarzy poznańskich w ruchu oporu, choć fakty takie uwzględniono w przypadku, jeśli dana osoba (np. F. Witaszek) poniosła śmierć za działalność niepodległościową.

NOTY BIOGRAFICZNE

1. **Antkowiak Władysław** ur. 19 IV 1908 r. w Poznaniu gdzie też ukończył gimnazjum i studia na Wydziale Lekarskim UP w 1933 r. Następnie odbył roczną służbę wojskową. W 1935 r. otrzymał prawo praktyki lekarskiej, zaś w r. 1936 uzyskał stopień doktora medycyny. Pracował jako lekarz-praktyk kolejno: w Sierakowie n. Wartą, w Starołęce i Sęszewie. W l. 1938 - 1939 praktykował w Poznaniu, ul. Starołęcka 68. Brał udział w kampanii wrześniowej. Aresztowany dnia 13 XI 1940 r., zginął ścięty w więzieniu przy ul. Młyńskiej w Poznaniu 14 X 1941, mając lat 33 [46, 57, 63, „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 7 - 8, s. 23].

2. **Anweiler Robert** ur. 12 X 1914 r., odbył studia medyczne w Poznaniu (UP) i tuż przed wojną otrzymał dyplom. W 1942 r. osiedlił się w Poroninie i pracował w konspiracji jako lekarz ZWZ/ /AK. W ostatnich dniach grudnia 1944 został postrzelony w Poroninie przez patrol *Wehrmachtu*, gdy wracał późną nocą ze szpitala w Zakopanem. Został ranny w nogę. Przewieziony furką do szpitala w Zakopanem, zmarł 1 I 1945 r. wskutek zakażenia. Miał 30 lat [29, nagrobek w Poroninie].

3. **Bajoński Jan**, ur. 11 XII 1888 r. w Ruszkowie, woj. poznańskie. Dpl. lek. otrzymał w Uniwersytecie Berlińskim. tamże dr med. w r. 1916. Brał udział w powstaniu wielkopolskim, służył w Wojsku Polskim w latach 1919 - 1921. Od 1927 r. był docentem położnictwa i ginekologii w UP. Pracował jako prymariusz w Klinice Ginekologiczno-Położniczej w Poznaniu. Zginął w Katyniu [18, 41, 46, 57, 58].

4. **Baniecki Alfons Benedykt**, ur. w

1907 r., dpl. lek. w 1934 r. Przed wojną był adiunktem Kliniki Ginekologiczno-Położniczej w Poznaniu przy ul. Polnej. Zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau [8].

5. **Bittner Karol Wiktor**, ur. 16 X 1902 r. w Poznaniu, dpl. lek. otrzymał w r. 1929. Następnie odbywał służbę wojskową, po czym został lekarzem kontraktowym 7. Szpitala Okręgowego w Poznaniu; równocześnie pracował na innych stanowiskach. Przez 5 lat prowadził orzecznictwo inwalidzkie i rentowe. Brał udział w wojnie 1939 r. Został internowany w Kozielsku. Zginął w Katyniu [45, 46, 63, „Now. Lek.” 1945, z. 10. s. 20].

6. **Bochyński Zygmunt**, ur. w r. 1887, dpl. w 1914. Specjalista chorób skórno-wenerycznych. Przed wojną przyjmował przy Placu Wolności 18. Brał udział w kampanii wrześniowej 1939 r. w stopniu kapitana lekarza. Zginął dnia 4 IV 1945 w obozie koncentracyjnym w Flossenburgu, dokąd dostał się z Oflagu [46, 63].

7. **Chwojka Stanisław Ignacy**, ur. w r. 1907. Skończył studia farmaceutyczne i medyczne. Dpl. lek. zdobył w r. 1936. Przed wojną był st. asystentem Kliniki Chorób Dziecięcych UP. W czasie okupacji przebywał w Warszawie. W dniu wybuchu powstania warszawskiego zgłosił się, oddelegowany na dyżur, w Szpitalu Wolskim. Zginął 5 VIII 1944 r. rozstrzelany, po wyprowadzeniu dużej grupy ludzi ze Szpitala Wolskiego, na rogu ul. Górczewskiej i Zagłoby. Miał lat 37 [11, 30, 31, 41].

8. **Haremski Wincenty**, ur. w r. 1890, dpl. lek. otrzymał w r. 1921. Pracował przed wojną w Poznaniu przy ul. Rataj-

czaka 12 jako praktyk. W trakcie kampanii wrzesniowej został internowany na wschodzie. Zginął bez wieści [46, 57, 64].

9. **Gorzyński** Klemens, ur. 5 XI 1904 r. w Poznaniu, gdzie ukończył gimnazjum i po maturze (1923) wstąpił na Wydz. Lek. UP. Dnia 5 II 1930 r. uzyskał stopień doktora wszech nauk lekarskich. Pracował jako lekarz w różnych instytucjach Poznania (pogotowie, Związek Inwalidów, Ubezpieczalnia Społeczna, PKP). Brał udział w kampanii wrzesniowej. Dnia 18 X 1941 r. aresztowany przez Gestapo, zginął prawdopodobnie 7 VII 1942 r. w bliżej nieznanym okolicznościach w wieku lat 37 [46, 57, 63].

10. **Günther** Henryk, ur. 7 I 1914 [35] lub 14 I 1914 r. [63] w Książu, pow. Śrem. Maturę zdał w Jarocinie. Studia lekarskie odbywał w UP. W momencie wybuchu wojny był studentem ostatniego roku medycyny. Otrzymał „dyplom wojenny”. W czasie działań wojennych dostał się w okolice Warszawy, gdzie Niemcy zabrali go do niewoli. Pod koniec lutego 1940 r. został zwolniony z obozu jeńców. Wrócił chory. W Poznaniu w czasie okupacji leczył się i pracował jako lekarz. Utrzymywał ściśle kontakty z drem Witaszkiem. Dnia 1 V 1942 r. został aresztowany za przynależność do tajnej organizacji. Więziony w Gestapo i Forcie VII, gdzie dnia 8 I 1943 r. został powieszony, a następnie zgilotynowany. Przechowana przez okres okupacji głowa, została pochowana 25 XI 1945 r. w manifestacyjnym pogrzebie na poznańskim Cmentarzu Bohaterów na stokach cytadeli razem z głowami dra F. Witaszka i Soni Górznej [35, 63, 65].

11. **Janiszewski** Stanisław, ur. 11 III 1893 w Zdzierskach, pow. Szubin. W 1912 r. zdał maturę w Poznaniu. Studia medyczne odbywał w Berlinie, Monachium i Würzburgu; dpl. lek. otrzymał w r. 1919. Brał udział w powstaniu wielkopolskim, był przez pewien czas w WP. Specjalizował się w Poznaniu w choro-

bach skórno-wenerycznych. Od r. 1928 był sekretarzem Związku Lekarzy Zachodniej Polski. W 1939 r. awansował na kapitana. Aresztowany 5 XI 1940, zginął w Mauthausen 6 V 1943 r. [2, 12, 45, 46].

12. **Kalandyk** Stanisław, profesor fizyki UP. Ur. w Kamieniu Podolskim 24 XI 1885 r. Tam uczęszczał do gimnazjum, które ukończył w r. 1903. Studia akademickie odbywał w Kijowie. W 1908 r. ukończył Wydział Fizyko-Matematyczny. Jako asystent w Zakładzie Fizyki zaczął pracować naukowo, habilitując się w 1911 r. w zakresie fizyki. Potem przebywał za granicą i dalej studiował w Lipsku, Cambridge i Manchesterze. W latach 1914-1919 przebywał znowu w Kijowie, gdzie został powołany na Katedrę Fizyki. Do Polski wyjechał 11 XI 1921, a w grudniu 1921 r. objął Katedrę Fizyki w UP. W 1922 r. został profesorem zwyczajnym. Przez długie lata wykładał fizykę dla medyków. Rada Wydz. Lek., pomimo że nie był lekarzem, nakłoniła go i wybrała dziekanem Wydz. Lek. na rok 1939/1940. Aresztowany został 28 X 1939 r. i osadzony w Forcie VII pod zarzutem, że w Zakładzie przechowywał nadawczą stację radiową w celu utrzymywania łączności z Anglią. W nocy z dnia 28 na 29 I 1940 r. został zamordowany na dziedzińcu Fortu VII; Niemcy podali jako przyczynę zgonu niedomogę krążenia. Prof. Kalandyk napisał około 20 prac naukowych w językach: niemieckim, angielskim, francuskim, rosyjskim i polskim. W 1934 r. wydał cenny Podręcznik fizyki dla medyków i biologów [18, 35, 58, 81].

13. **Karwowski** Stanisław, ur. 9 XII 1906 r. w Poznaniu, jako syn profesora UP Adama. Gimnazjum ukończył w Poznaniu w 1925 r., a studia lekarskie odbył w UP, otrzymując 31 III 1932 r. dpl. lek. W 1928 r. odbył służbę wojskową. Specjalizował się w laryngologii w Klinice Laryngologicznej UP i w Pradze — od 1933 do 1935. W Poznaniu pracował jako laryngolog oraz w Szpitalu

⁹ Przegląd Zachodni 1/77

Miejskim. W 1936 r. został profesorem medycyny pastoralnej w Seminarium Duchownym w Poznaniu. Brał udział w wojnie 1939 r. Zginął w Katyniu [46, 63].

14. **Kaźmierski Tadeusz**, ur. 17 IX 1904 r. w Środzie. Medycynę studiował w Poznaniu i tu uzyskał dpl. lek. w 1932 r. Specjalizował się w psychiatrii i neurologii w Klinice Neurologiczno-Psychiatrycznej UP i w szpitalu w Gostyninie. Ostatni czas przed wojną był ordynariuszem Szpitala Wojskowego w Poznaniu. W czasie okupacji przebywał w Poznaniu, pracując jako neurolog w Kasie Chorych i prywatnie. Aresztowany 2 III 1943 r. Z Fortu VII został przewieziony do Wrocławia, gdzie ślad po nim zaginął [63, „Now. Lek.” 1945, z. 10, s. 20].

15. **Konieczny Adam**, ur. 8 II 1906 r. w Przemyślu, dpl. zdobył w 1931 r. Przed wojną pracował jako lekarz-praktyk w Poznaniu, najpierw przy ul. św. Leonarda 1 (1933), potem przy ul. Częstochowskiej 2a (1939). Dnia 22 IV 1940 r. aresztowany w Poznaniu, zginął 24 IV 1945 r. w obozie koncentracyjnym Gusen [45, 53, 57, 74, 75, „Now. Lek.” 1945, z. 6, s. 22].

16. **Konkiewicz Roman**, ur. 6 XII 1887 r. w Strzelnie, pow. Mogilno. Gimnazjum ukończył w Trzemesznie. Studiował medycynę w Lipsku i Berlinie. Dpl. zdobył w 1913 r. Przez pewien czas w okresie I wojny światowej służył w wojsku niemieckim. Uczestnik powstania wielkopolskiego i działacz plebiscytowy na Śląsku. W 1922 r. osiedlił się w Poznaniu, gdzie przebywał do wybuchu II wojny światowej. Aktywnie działał w organizacjach społecznych, przede wszystkim w Związku Obrony Kresów Zachodnich, Polskim Związku Zachodnim, w Izbie Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej i w czasopiśmie „Nowiny Lekarskie”. W 1939 r. brał udział z ramienia PZZ w pogrzebie ks. Domańskiego za kordonem, gdzie wygłosił pa-

triotyczną mowę. Po powrocie z kampanii wrześniowej, aresztowany w Poznaniu przez Gestapo 23 X 1939 r., zginął 27 X 1939 r. Istnieją dwie wersje śmierci: 1) samobójstwo przez powieszenie — USC II/1265/1940, 2) w aktach procesu Greisera figuruje wśród 147 Polaków, straconych przez Niemców [4, 27, 35, 36, 39, 45, 46].

17. **Konopiński Alfons**, nr. w r. 1905, dpl. w r. 1929. Praktykował przed wojną przy Starym Rynku 78. Brał udział w kampanii wrześniowej. Przebywał w obozie dla internowanych w Kozielsku [25, 46].

18. **Łążyńska-Rakowska Janina**, ur. 5 IX 1899 r. w Pieńkowie na Podolu. Gimnazjum ukończyła w Kijowie, studia lekarskie w Warszawie. Dpl. zdobyła w 1928 r. Od 1930 r. przebywała w Poznaniu. Pracowała jako internistka. Tu zastała ją wojna. Wyszła, przebywała krótko na Lubelszczyźnie i w Warszawie. Wreszcie osiedliła się w Krakowie. Tam dnia 17 I 1945 r. zginęła w czasie walk o wyzwolenie Krakowa [46, 63, „Now. Lek.” 1945, z. 10, s. 20].

19. **Mandowski Tadeusz**, ur. 4 XI 1909 r., dpl. lek. w 1935, dr med. w 1938 r. Był referentem w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu i lekarzem ogólnym. Mieszkał przy ul. Grobla 3 i przy tej ulicy zginął dnia 7 II 1945 od pocisku artyleryjskiego w czasie działań o wyzwolenie Poznania [46, 63].

20. **Meisnerowski Zenon Edmund**, ur. 14 X 1904 r. w Poznaniu, gdzie 25 IV 1934 otrzymał dypl. lek. w UP. Praktykował w 7. Szpitalu Okręgowym i jako st. asystent pracował przy Katedrze Anatomii Prawidłowej UP. W czasie okupacji pracował nadal w Poznaniu na rzecz Opieki Społecznej i Kasy Chorych. Aresztowany 2 III 1943, zginął prawdopodobnie 19 IV 1943 r. [18, 41, 46, 63].

21. **Mikłaszewski Wacław**, ur. w r. 1881, dpl. w r. 1910. Przed wojną mieszkał we Włocławku, ul. Botaniczna 5. Zo-

stał w czasie okupacji przeniesiony do Poznania (rodzina pozostała we Włodawku). Prowadził oddział położniczy dla Polek w Szpitalu Sióstr Elżbietanek. Tu aresztowany 2 III 1943, zginął podobno w Dachau [34, 45, 63].

22. **Moenke Edmund**, ur. 25 I 1883 r. w Mińsku Litewskim. Tam skończył gimnazjum. Medycynę studiował w Getyndze i Lipsku, gdzie w 1914 r. uzyskał stopień dra med. Po I wojnie przez pewien czas służył ochotniczo w WP. Nostryfikował dyplom w 1923 r. w UJ. Odtąd pracował w różnych miastach, a od 1935 r. jako lekarz US w Poznaniu. W 1939 r. został powołany do wojska, zginął w Katyniu [57, 63, „Now. Lek.” z. 6, s. 22].

23. **Ossowski Władysław**, ur. 3 XI 1890 r. w Targowisku. Dpl. otrzymał w r. 1918 w Würzburgu. Przed wojną był okulista, mieszkał w Poznaniu przy ul. Pocztowej 10. Pracował w kolejnictwie. Brał udział w wojnie polsko-niemieckiej. Dostał się do obozu internowanych w Starobielsku. Zginął w Katyniu [46, 57, 63, „Now. Lek.” 1945, z. 6, s. 22].

24. **Ostoja-Ostojski Eustachy**, ur. 7 XII 1903 r. w Lubaszku, pow. Czarnków. Maturem zdał w Śremie, a dpl. lek. uzyskał w r. 1931 w UP. Zaczął praktykować w Szamotułach, następnie przeniósł się do Poznania, skąd w grudniu 1939 r. go wysiedlono. Osiadł w Warszawie. Dnia 14 I 1943 r. aresztowany, dnia 24 I 1943 r. rozstrzelany [46, 57, 63, „Now. Lek.” 1945, z. 6, s. 22].

25. **Padlewski Leon**, ur. w r. 1870 w Odessie. Gimnazjum ukończył w Krasnodarze w r. 1890, Akademię Medyczną w Petersburgu w r. 1895. Potem oddał się studiom bakteriologii. Do czasu powrotu do kraju w sierpniu 1922 r. prowadził bardzo aktywne życie naukowca i praktyka (Kaukaz, Chiny, Piotrogród, Daleki Wschód, Japonia, Moskwa). W r. 1918 został profesorem bakteriologii Uniwersytetu w Jekaterynosławiu. Przed

przyjazdem do Polski wydał ponad 20 prac naukowych. Na UP był profesorem mikrobiologii lekarskiej. W 68 roku życia przeszedł na emeryturę. Po perypetiach pierwszego okresu okupacji w Poznaniu zamieszkał w Warszawie, gdzie prowadził czynny żywot. Wykładał bakteriologię w Szkole J. Zaorskiego i na tajnym UZZ. Pracował równocześnie w PZH. Uciążliwa praca, trudne warunki życia i ciężkie przejścia rodzinne podkopały jego zdrowie. Zmarł w Warszawie 8 IX 1943 r. [41, 46, 50, 58, 60].

26. **Parczewski Eugeniusz**, ur. w r. 1872 w Olszance pod Kijowem. Gimnazjum ukończył w Ostrowie Wlkp., studia medyczne odbywał w Berlinie, Wrocławiu i Strasburgu. Dpl. uk. otrzymał w r. 1901. Potem specjalizował się w chirurgii w Klinice Uniwersyteckiej we Wrocławiu u prof. Garrego do 1906 r. W tym roku ożenił się z lekarką Stanisławą (z domu Cicha). W latach 1914 - 1918 był w wojsku niemieckim, następnie jako ppłk lekarz w WP. Podczas III powstania Śląskiego był lekarzem chirurgiem szpitala „Frydrychówka” (PCK nr 1) w Sosnowcu. W okresie międzywojennym pełnił funkcje ordynatora oddziału chirurgicznego szpitala kolejowego w Poznaniu. Równocześnie prowadził prywatną Klinikę Chirurgiczną przy ul. Mickiewicza 22. W czasie okupacji pracował jako chirurg ambulatoryjnie i szkolił lekarzy w zakresie chirurgii (m. in. dra Marcina Sasa i dra Henryka Günthera). Aresztowany dwukrotnie: w listopadzie 1942 i 2 III 1943 r. Przebywał wiele miesięcy w Forcie VII, następnie stracony. Brak szczegółów co do jego losów w ostatnich miesiącach życia [4, 46, 63, 64].

27. **Piechowiak Kazimierz**, ur. 25 II 1906 r. w Kędzierzynie, pow. Gniezno. Studia medyczne odbył w Poznaniu, gdzie 28 VI 1933 r. otrzymał dpl. lek. w UP. Mieszkał w Poznaniu na Dębcu i pracował jako lekarz US. Dnia 8 III 1940 r. został wysiedlony do Gorlic. Po

pewnym czasie osiedlił się w Budziszewicach, pow. Tomaszów Mazowiecki. Tam działał w konspiracji, będąc szefem sanitarnym ZWZ. Aresztowany 3 III 1942 r., rozstrzelany 4 III 1942 w Węgrzynowicach, pow. Rawa Mazowiecka [46, 57, 63, 68].

28. **Pokora Franciszek**, lekarz, asystent Kliniki Stomatologicznej UP. Przed wojną mieszkał przy ul. Półwiejskiej 8. Aresztowany razem z dr. Witaszkiem 25 IV 1942 r. w gabinecie przy ul. Wrocławskiej 5, gdzie wspólnie praktykowali. Dnia 9 VII 1942 r. powieszony we wsi Tuchorza, pow. Wolsztyn — a nie w Obornikach, jak podaje Olszewicz czy Klanowski — razem z 14 Polakami w ramach akcji represyjnej [18, 34, 57, 63, 65].

29. **Rabski Kazimierz**, ur. w r. 1887, dpl. w 1914 r. Praktykował w Poznaniu jako lekarz ogólny przy ul. Wielkiej 18. Pracował czynnie w Izbie Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej. W r. 1939 powołany do wojska. Przebywał w obozie dla internowanych w Starobielsku [43, 45, 46, 57].

30. **Raszeja Franciszek**, ur. 2 IV 1896 r. w Chełmnie na Pomorzu. Dyplom dra wszech nauk lekarskich uzyskał — po studiach za granicą i w kraju — 22 IX 1923 w UP. Następnie został asystentem prof. I. Wierzejewskiego przy Katerze Ortopedii UP. Dnia 11 III 1931 r. uchwalała Rady Wydz. Lek. UP habilitowany na docenta ortopedii. Dnia 1 VIII 1935 r. został kierownikiem reaktywowanej Kliniki Ortopedycznej i wkrótce potem mianowany profesorem nadzwyczajnym UP. Brał udział w kampanii wrześniowej. W czasie okupacji hitlerowskiej pracował w Warszawie jako ordynator Szpitala PCK, gdzie zorganizował oddział ortopedyczny. Od 1941 r. pracował jeszcze jako kierownik poradni gruźlicy kostno-stawowej w Ośrodku Zdrowia i Opieki m. Warszawy. Zginął dnia 21 VII 1942 r. zamordowany przez hitlerowców podczas konsylium w get-

cie warszawskim przy ul. Chłodnej, pomimo posiadania odpowiedniej przepustki wydanej przez Niemców [9, 22, 23, 46, 58, 63].

31. **Rossa Antoni**, ur. w r. 1886 w Kruszwicy. Dpl. lek. w r. 1919. Dnia 15 V 1923, po nostryfikacji dyplomu w UP, otrzymał stopień dra wszech nauk lekarskich. Praktykował w Poznaniu przy ul. Dąbrowskiego 23 jako lekarz ogólny. Brał udział w kampanii wrześniowej. Został internowany na wschodzie [46, 80, „Now. Lek.” 1945, z. 6, s. 22].

32. **Rydlewski Celestyn**, ur. 5 IV 1875 r. w Jarocinie. Gimnazjum skończył w Poznaniu, a studia medyczne odbywał we Wrocławiu i Gryfii. Dpl. lek. otrzymał w 1901 r. W 1902 r. został aresztowany i więziony przez Niemców za działalność narodową. W czasie I wojny światowej służył w wojsku niemieckim, a potem, jako major, w WP. Był uczestnikiem konferencji pokojowej w Paryżu w r. 1919. Brał udział w III powstaniu śląskim. Zasłużony lekarz i działacz narodowy w Poznaniu. Wcześniej aresztowany przez Gestapo, przebywał w Forcie VII, zginął 13 I 1940 r. rozstrzelany po uprzednim wyroku śmierci. P. 1404/1941 [4, 34, 35, 36, 46, 63].

33. **Siejak Stanisław**, ur. 31 X 1907 r. w Radzewie pod Kórnikiem. Studia medyczne odbył na UP. Dpl. lek. zdobył 9 VII 1936 r. Pracował w szpitalach poznańskich. Brał udział w kampanii wrześniowej. Pod Lublinem wzięty do niewoli niemieckiej, z której zwolniono go po 2 tygodniach. W czasie okupacji krótko pracował w Szpitalu Przemienienia Pańskiego w Poznaniu, potem praktykował jako laryngolog na St. Rynku 50. Tam 2 III 43 r. został aresztowany przez Gestapo. Przebywał w Forcie VII do końca września 1943 r., następnie przewieziono go do obozu koncentracyjnego w Mauthausen. Zmarł 13 VI 44 r. rzekomo na gruźlicę kręgosłupa, ukończywszy lat 36 [46, 63].

34. **Spychała Walerian**, ur. 17 XI 1900 r. w Poznaniu. Gimnazjum i studia medyczne odbył w Poznaniu, gdzie w 1926 r. uzyskał dpl. lek. Specjalizował się w chorobach wewnętrznych w II Klinice Chorób Wewnętrznych u prof. Jezierskiego, w rentgenologii — u prof. Mayera. Zajmował się wodolecznictwem współpracując z drem J. Żniniewiczem. Był lekarzem naczelnym w Miłowodach. W 1935 r. zorganizował Opiekę Zdrowotną nad Młodzieżą Akademicką, której był kierownikiem do 1939 r. W czasie okupacji przebywał w Poznaniu jako lekarz Kasy Chorych w Starołęce. Aresztowany dwukrotnie za udział w pracy konspiracyjnej, zginął 6 XI 1943 r. na Forcie VII [41, 46, 63].

35. **Stachowiak Aleksander**, ur. 21 XII 1906 r. w Śmiglu, dpl. lek. 27 II 1931 r. w UP. W maju 1933 r. zamieszkał w Żabikowie jako lekarz kolejowy, a wkrótce także US. Również w Żabikowie pod Poznaniem przebywał w czasie okupacji jako lekarz Kasy Chorych aż do aresztowania w nocy z 2 na 3 III 1943. Zwolniony 9 VI 1943 r., zmarł 18 IV 1945 w związku z przeżyciami okupacyjnymi [46, 64].

36. **Starkowska Wanda**, ur. w r. 1897, dpl. lek. w 1927 r. Specjalizowała się w internie w Klinice Chorób Wewnętrznych UP, gdzie była asystentką. Praktykowała w Poznaniu przy pl. Bernardyńskim 2 — także w okresie okupacji. Aresztowana 2 III 1943 w Poznaniu. Zmarła 10 II 1944 r. w Oświęcimiu [15, 46, 63].

37. **Szadkowski-Rola Leonard**, ur. w r. 1881, dpl. lek. w 1910. Przed wojną specjalista chorób płuc i serca, przyjmował przy ul. 27 Grudnia 16. Brał udział w kampanii wrześniowej, zginął w Katyniu [46, 57, „Now. Lek.” 1945, z. 6, s. 22].

38. **Slebioda Józef Marian**, lekarz. W momencie wybuchu wojny pracował w Zakładzie Psychiatrycznym w Owińskach

jako stażysta. Zginął w więzieniu w Lesznie 4 I 1940 r. [34, 63].

39. **Taberski Bronisław**, ur. 7 IV 1889 r. w Dalkach pod Gnieznem. Dpl. lek. 29 III 1918 w Berlinie. Pracował w Berlinie jako lekarz praktyk i neurolog. Przed II wojną światową był neurologiem w Poznaniu (ul. M. Focha 29). W chwili wybuchu wojny polsko-niemieckiej znajdował się w Zakładzie w Owińskach jako pacjent. Stamtąd został przewieziony do Kościana, gdzie zginął prawdopodobnie w ramach tzw. eutanazji. Okupant doniósł, że 9 XII 1939 r. zmarł w Zakładzie w Kościanie [14, 46, 57, 63].

40. **Tatkowski Rudolf**, ur. 9 I 1890 r. w Łące, pow. Rzeszów. Średnie wykształcenie odebrał w Rzeszowie, studia medyczne zaczął w Krakowie. Jako student wstąpił do Legionów. Dnia 10 VIII 1916 r. otrzymał dpl. lek. w Krakowie. W 1917 r. został uwięziony na 10 miesięcy. Po wyjściu z więzienia pracował w wojsku jako lekarz, kolejno — w Kielcach i Przemyślu. W r. 1925 przeniósł się do Warszawy, a w 1933 r. do Poznania. W 1938 r. przeszedł w stopniu pułkownika na emeryturę. W czasie okupacji aresztowany, zginął w obozie koncentracyjnym Oranienburg-Sachsenhausen 30 I 1941 r. [46, 63].

41. **Wieleński Bolesław**, ur. 16 I 1889 r. w Poznaniu. Studia lekarskie odbywał na uniwersytetach niemieckich (Lipsk, Berlin, Giessen, Wrocław). Dpl. lek. zdobył 14 VIII 1919, a dr med. 10 XII 1919 r. we Wrocławiu. Nostryfikował się na UP 27 IX 1922 r. W r. 1923 osiedlił się w Poznaniu. Jako laryngolog leczył członków US. a od r. 1925 był konsultantem Szpitala św. Józefa i Szpitala Sióstr Elżbietanek. Działał w Izbie Lekarskiej Poznańsko-Pomorskiej. Od r. 1938 był lekarzem orzekającym w ZUS aż do mobilizacji w 1939 r. Był w obozie internowanych w Starobielsku [46, 57, 63, 80, „Now. Lek.” 1945, z. 6, s. 22].

42. **Winiszewski Paweł**, ur. 17 XI 1908 r. Przed wojną był asystentem w Szpitalu Psychiatrycznym w Owińskach. Zmobilizowany 27 VIII 1939 r., dostał się do obozu internowanych w Kozielsku, [14, 63].

43. **Witaszek Franciszek**, ur. 8 IX 1908 r. w Smiglu, gimnazjum ukończył w Ostrowie w r. 1925, studia lekarskie w UP. Dpl. lek. otrzymał 24 VII 1931 r., a w grudniu 1932 r. doktorat. Od 1931 był st. asystentem w Zakładzie Higieny i Medycyny Społecznej UP. Pracował również jako lekarz-rzeczoznawca d.s. inwalidzkich przy Ubezpieczalni Krajowej w Poznaniu. Szereg lat pełnił funkcję sekretarza Związku Lekarzy (oddział wielkopolski). Był wykładowcą higieny w Szkole Pielęgniarskiej PCK i w Studium Katolickim, lekarzem szkolnym, prowadził Laboratorium Analityczne Związku Lekarzy. W 1937 r. założył fabrykę strun chirurgicznych „Catgut Polski”, dobrze się rozwijającą. Po zawieszeniu wrześnieowej wrócił do Poznania 1 X 1939 r. i wnet zaczął prowadzić praktykę prywatną najpierw przy ul. Zamkowej 3, potem przy ul. Wrocławskiej 5. Tam został aresztowany 25 IV 1942 r. przez Gestapo pod zarzutem kierowania tajną organizacją sabotażową. Zginął powieszony w Forcie VII dnia 8 I 1943 r. razem z grupą około 30 „witaszkowców” (mniejszą grupę „witaszkowców” zgładzono wcześniej jako zakładników 9 VII 1942 r. we wsi Turchorza, pow. Wolsztyn). Napisał kilka prac naukowych i popularno-naukowych, przed wojną przygotowywał rozprawę habilitacyjną [6, 35, 46, 63, 65].

44. **Zerbe Franciszek**, ur. w 1888 r., dpl. w 1918 r. Przed wojną lekarz ogólny w Poznaniu, ul. Sniadeckich 4. Przebywał w obozie internowanych w Starobielsku [46, 84].

45. **Zeyland Janusz**, ur. 22 XI 1897 r. w Poznaniu, gdzie ukończył gimnazjum a dpl. dra wszech nauk lekarskich otrzymał 1 VII 1924 r. w UP. Służył w woj-

sku niemieckim i — jako ochotnik — w polskim, biorąc udział w powstaniu wielkopolskim. Wyszedł z wojska jako inwalida wojenny. Renty się zrzekł. Po uzyskaniu dyplomu pracował w Zakładzie Anatomii Patologicznej UP, a od 1 I 1927 r. jako st. asystent w Klinice Chorób Dziecięcych UP, gdzie w r. 1931 habilitował się a bezpośrednio przed wojną otrzymał tytuł profesora tytularnego. Odbywał zagraniczne podróże naukowe (Francja), zdobywał liczne nagrody. Interesował się szczególnie gruźlicą dziecięcą i szczepieniami przeciwgruźliczymi. W 1937 r. wydał na wskroś nowoczesny podręcznik *Gruźlica płuc u dzieci*. Jest autorem licznych prac, uznanych w kraju i za granicą. Wojna zastała go w Poznaniu, gdzie trwał na posterunku aż do przymusowego wysiedlenia. Osiadł w Warszawie, prowadząc tam oddział gruźlicy dziecięcej w Szpitalu Wolskim. W tym szpitalu, w czasie powstania, został 5 VIII 1944 r. zastrzelony przez hitlerowców [11, 16, 77, 46].

46. **Zieliński Marcin**, ur. 21 VII 1886 w Uhelnie, pow. Stryj. Gimnazjum ukończył w Krakowie i tam w 1904 r. zaczął studiować psychologię i nauki przyrodnicze na UJ. Potem przeniósł się do Lipska, Berlina i Wiednia. W 1909 r. uzyskał stopień dra filozofii na UJ. W tym samym roku zaczął studia medyczne w Krakowie, kontynuowane w Wiedniu, gdzie w 1914 r. zdobył dyplom dra wszech nauk lekarskich. Brał udział w I wojnie światowej. Służył w Legionach, a po wojnie w WP (1919–1921) jako naczelny lekarz wojskowego oddziału neurologicznego. W 1924 r. habilitował się w UJ, tamże w r. 1934 został mianowany prof. tytuł. psychiatrii i chorób nerwowych. W 1936 r. objął ordynaturę oddziału chorób umysłowych i nerwowych w Szpitalu św. Łazarza w Krakowie. W 1938 r. został mianowany prof. nadzw. i w październiku 1938 objął kierownictwo Kliniki Neurologiczno-Psychiatrycznej UP po prof. S. Borowieckim. Niedługo jednak pracował na tym stanowisku. W

sierpniu 1939 r. został powołany do wojska w stopniu mjr lekarza, brał udział w II wojnie światowej. Dnia 17 IX 1939 r. dostał się na wschodzie do obozu internowanych [41, 58, 78].

47. **Żuralski Tadeusz**, ur. 14 IX 1894 r. w Prusach Wschodnich, gimnazjum ukończył w Gdańsku, dpl. dra med. otrzymał w 1920 r. w Królewcu. Od 1927 r. doc. położnictwa i ginekologii w UP. W r. 1931 otworzył prywatną lecz-

nicę w Poznaniu przy ul. Fredry 8. Był dyrektorem Szpitala Ginekologicznego Kasy Chorych. W r. 1939 powołany do wojska, zginął w Katyniu [45, 58, 85].

48. **Nowak Józef**, nr. 17 III 1900 w Żydowie, pow. Gniezno. Studia lekarskie ukończył w Poznaniu. Pracował jako lekarz ogólny. W 1939 r. powołany do wojska, przebywał w obozie internowanych, zginął w Katyniu [57, 63, „Now. Lek.” 1945, z. 7 -8, s. 23].

Wiadomo, że w okresie okupacji zakończyli swój żywot inni jeszcze lekarze poznańscy, ale brak szczegółów ogranicza nas do wymienienia tylko krótkich o nich danych (adresy zamieszkania przed wojną).

1. **Boesche Kazimierz**, ur. 1906, dpl. 1931, lekarz ogólny, zamieszkały — Poznań, ul. Wierzbicice 7.
2. **Cohn Georg, Jerzy**, ur. 1881, dpl. 1904, ginekolog, Poznań, ul. Pocztowa 5.
3. **Cukier Józef**, ur. 1901, dpl. 1929, Poznań, ul. Półwiejska 3 m. 7.
4. **Galdyński Kazimierz**, ur. 1880, dpl. 1907, laryngolog. Poznań, ul. Zwierzyniecka 9.
5. **Górski Józef**, ur. 1865, dpl. 1892, dr med., lekarz ogólny, przed wojną już nie praktykował. Mieszkał w Puszczykówku, ul. Słoneczna 19.
6. **Janiszewski Stefan**, ur. 1868, dpl. 1898, przed wojną nie praktykował. Mieszkał w Poznaniu, ul. Płowiecka 12 m. 1.
7. **Kalaciński Alfred**, ur. 1903, dpl. 1927, lekarz ogólny. Poznań, ul. Matejki 39.
8. **Kleczkowski Tadeusz**, ur. 1884, dpl. 1908, okulista, Poznań, ul. Podgórna 8 i Wały Wazów 15.
9. **Linke Stanisław**, ur. 1892, dpl. 1916, internista, Poznań ul. Składowa 1. Mjr lekarz 7. Szpitala Okręgowego, ordynator oddziału wewnętrznego.
10. **Matuszewski Romuald Edward**, ur. 1877, dpl. 1904, ginekolog i położnik, Poznań, ul. Wielkie Garbary 40 i Szpital Kolejowy.
11. **Okoniewski Stanisław**, ur. 1878, dpl. 1912, skórnik i urolog, Poznań, ul. św. Marcina 39.
12. **Panieński Stanisław**, ur. 1887, dpl. 1922, internista, Poznań, ul. Podgórna 4 m. 6.
13. **Peiser Alex**, ur. 1890, dpl. 1914, lekarz ogólny, Poznań, Al. Marcinkowskiego 27.
14. **Peiser Ryszard**, ur. 1899, dpl. 1922, pediatra, Poznań, ul. Podgórna 10.
15. **Różycka Sabina**, choroby wewnętrzne i dziecięce, Poznań, ul. Chełmońskiego 21 m. 3.
16. **Stark Karol**, ur. 1865, dpl. 1895, choroby skórno-weneryczne, Poznań, ul. Gwarna 11.
17. **Wałkowski Tadeusz**, ur. 1891, dpl. 1927, lekarz ogólny, Poznań, ul. św. Marcina 16/17.

PIŚMIENNICTWO

1. Akta dotyczące zbrodni dokonanych przez okupanta hitlerowskiego na mieszkańcach m. Mosiny, pow. Poznań w r. 1943 - 44. OKP. III Ds 9/70.
2. Alkiewicz J.: Życiorys dra Stanisława Janiszewskiego. List J. Alkiewicza do autora artykułu z dnia 5 V 1976.
3. „Ärzteblatt für den Reichsgau Wartheland” 1940, nr 5, s. 74 (1 III 1940), 1940, nr 19, s. 262 (1 X 1940).
4. Brożek K.: *Polska służba medyczna w powstaniach śląskich i plebiscycie*. 1973, Wydawn. „Śląsk”.
5. Choyńska S. M. K.: Życiorys siostry śp dr Celiny Choyńskiej. List z 2 X 1958 (u autora artykułu).
6. Chróścielewski E.: *Uwagi w związku z akcją doktora Witaszka. Helena Siekierska („Lusia”)*. „Przegląd Lekarski” 1969, nr 1, ss. 110 - 112.
7. Ciećkiewicz M.: *Lecznictwo ubezpieczeń społecznych w Polsce w czasie okupacji*. „Przegl. Lek.” 1966, nr 1, ss. 65 - 86.
8. Dąbrowski S.: *Uniwersytet Poznański 1939 - 1945. Poznań 1946*.
9. Dominik M.: *Prof. dr Franciszek Raszeja*. „Przegl. Lek.” 1969, nr 1, ss. 195 - 198.
10. Gaj J., Olszewski M.: *50 lat Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Poznaniu (1919 - 1969)*. Poznań 1970.
11. Gepner - Woźniewska M. [oprac.]: *Zbigniew Woźniewski, Książka raportów lekarza dyżurnego. Szpital Wolski w okresie powstania warszawskiego*. Warszawa 1974.
12. Głowacki W. W.: *Męczeńskie drogi farmaceutów wielkopolskich w latach okupacji hitlerowskiej 1939 - 1945*. Poznań 1967.
13. Janiszewski S.: „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 6, s. 22.
14. Jaroszewski Z.: List do autora artykułu z dnia 11 III 1976.
15. Jasińska W.: *Kilka wspomnień o dr Wandzie Starkowskiej*. „Przegl. Lek.” 1966, nr 1, ss. 237 - 238.
16. Jonscher K.: *Śp. prof. dr Janusz Zeyland*. „Nowiny Lekarskie” 1946, z. 5, ss. 85 - 87.
17. Kiedrzyńska W.: *Dr Celina Choyńska*. „Przegl. Lek.” 1964, nr 1, ss. 167 - 168.
18. Klanowski T.: *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1945 - 1964*. Poznań 1965, ss. 356 - 358.
19. Kłodziński S.: *Dr Władysława Jasińska*. „Przegl. Lek.” 1969, nr 1, ss. 199 - 201.
20. Kolago C.: *Straty wojenne na odcinku służby zdrowia*. „Polski Tygodnik Lekarski” 1946, nr 29, ss. 919 - 920.
21. Kolszewski A.: „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 7 - 8, s. 23.
22. Komza J.: *Prof. dr Franciszek Raszeja (1896 - 1942)*. *Wspomnienia pośmiertne*. „Chir. Narz. Ruchu i Ortop. Pol.”, 1948, z. 1, ss. 8 - 13.
23. Komza J.: *Wspomnienie pośmiertne. Dr Franciszek Raszeja*. „Nowiny Lekarskie” 1947, z. 3/4, ss. 45 - 47.
24. Konkiewicz R. W.: *Wielka encyklopedia powszechna (WEP)*. Warszawa 1970, t. 13, s. 232.

25. Konopiński A. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 6, s. 22.
26. Krakowiecka L.: *Kamiński Feliks (1902 - 1958)*. W: *Polski słownik biograficzny*, 1964/65, t. 11, ss. 560 - 561.
27. Krakowiecka L.: *Konkiewicz Roman (1887 - 1939)*. W: *Polski słownik biograficzny*, 1968, z. 59, ss. 538 - 539.
28. *Mały rocznik statystyczny*. Warszawa 1939, ss. 10, 11, 13 i 295.
29. Marczyński A.: *Z dziejów służby zdrowia na okupowanym Podhalu*. „Przegl. Lek.” 1974, nr 1, ss. 160 - 172.
30. Misiewicz J.: *Zapiski z dni powstania warszawskiego w Szpitalu Wolskim*. „Przegl. Lek.” 1967, nr 1, ss. 147 - 156.
31. Napiórkowski J.: *Relacja świadka*. W: Z. Woźniewski, *Książka raportów lekarza dyżurnego*. Oprac. M. Gepner - Woźniewska. Warszawa 1974, ss. 131 - 137.
32. Nawrocki S.: *Terror policyjny w „Kraju Warty” 1939 - 1945*. Poznań 1973. ss. 39, 62 - 63.
33. Nowakowska M.: „Szpital kobiety” w obozie Oświęcimiu-Brzezince. „Przegl. Lek.”, 1961, nr 1a, ss. 61 - 64.
34. Olszewicz B.: *Lista strat kultury polskiej, 1 IX 1939 — 1 III 1946*. Warszawa 1947.
35. Olszewski M.: *Fort VII w Poznaniu*. Poznań 1971.
36. Olszewski M.: *Straty i martyrologia ludności polskiej w Poznaniu 1939 - 1945*. Poznań 1973.
37. Pacho A.: *Postowie*. W: *Pamiętniki lekarzy*. Warszawa 1964, ss. 1013 - 1030.
38. *Polski almanach medyczny za rok 1956*. Oprac. Z. Woźniewski. Warszawa 1957.
39. *Polski Związek Zachodni*. W: WEP, Warszawa 1967, t. 9, s. 253.
40. Pospieszalski K. M.: *Polska pod niemieckim prawem 1939 - 1945 (Ziemie Zachodnie)*. Poznań 1946.
41. Pospieszalski K. M.: *Wykaz pracowników Uniwersytetu Poznańskiego zmarłych w czasie wojny*. „Przegl. Lek.” 1967, nr 1, ss. 128 - 131.
42. Przychodzki M.: *Czasowo niechodliwy towar*. Maszynopis nagrodzonej pracy konkursowej. Poznań 1967 [kopia u autora].
43. Rabski K. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 6, s. 22.
44. Robińska M.: *Teczka personalna w aktach Zarządu Służby Zdrowia DOKP w Poznaniu (archiwum)*.
45. *Rocznik lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na 1933/34 rok*. Oprac. dr S. Konopka. Warszawa 1933.
46. *Rocznik lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na rok 1938. Urzędowy spis lekarzy. Stan rozmieszczenia lekarzy z dnia 15 maja 1938*. Warszawa 1938.
47. *Rocznik lekarski Rzeczypospolitej Polskiej na rok 1948*. Pod red. dr med. S. Konopki. Warszawa 1949.
48. Schulz H. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 10, s. 20.
49. Serwański E.: *Dulag 121 — Pruszków*. Poznań 1946, ss. 5 - 9.
50. Serwański E.: *Wrzesień 1939 roku w Wielkopolsce*. Poznań 1966, oraz: *Wielkopolska w cieniu swastyki*. Warszawa 1970.
51. Skibińska T.: *List żony dra wet. Skibińskiego do dra W. Głowackiego z 12 VI 1966 r.* [u W. W. Głowackiego].
52. *Służba zdrowia w Polsce*. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 12, s. 21.
53. Smoleń K.: *List z Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka z 10 V 1976 do autora artykułu*.

54. Sosnowski Ł. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 7 - 8, s. 23.
55. *Spis fachowych pracowników służby zdrowia*. Warszawa 1961.
56. Spis lekarzy dyplomowanych w latach 1938 - 1939 na UP [u autora artykułu].
57. *Spis lekarzy-członków Wielkopolskiego Związku Lekarzy*. Okręg Wielkopolski Związku Lekarzy Państwa Polskiego. Poznań 1939.
58. *Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk* 1946, t. 13, z. 1, ss. 126 - 149.
59. Szmagłewska S.: *Sylwetki lekarzy więźniów Oświęcimia*. „Przegl. Lek.” 1964, nr 1, ss. 116 - 119.
60. Szymankiewicz Z.: *Pierwsze dni okupacji hitlerowskiej*. „Kronika m. Poznania” 1972, nr 3, ss. 5 - 20.
61. Śluzar J.: *Wyniki badań klinicznych w obozie koncentracyjnym Gross-Rosen i Litomierzycach*. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 2, ss. 8 - 17.
62. Taczak Zygmunt; List dra Z. Taczaka do autora z dnia 16 II 1976 r.
63. Teczka biografii lekarzy zmarłych i zamordowanych w latach 1939 - 1945 (oprac. autor artykułu w latach 1946 - 1947 na podstawie kwestionariuszy przysłanych przez rodziny zamordowanych; u autora artykułu).
64. Teczka kwestionariuszy więźniów 1939 - 1945 (zbiór kwestionariuszy wypełnionych przez więźniów politycznych w r. 1946, wraz z załącznikami; u autora artykułu).
65. Tycner H.: *Grupa doktora Franciszka Witaszka w wielkopolskim ruchu oporu*. „Przegl. Lek.” 1967, nr 1, ss. 131 - 147.
66. *Verordnung zur Einführung der Reichsärzteordnung in den eingegliederten Ostgebieten vom 20 März 1941*.
67. Walczak M.: *Nauczyciele wielkopolscy w latach wojny i okupacji 1939 - 1945*. Poznań 1974.
68. Wdówka M.: „Ślad tu po nas nie zostanie ...” W: *Wysiedlenie i poniewierka. Wspomnienia*. Poznań 1974, ss. 564 - 569.
69. Wesółowski S.: *Chirurg i wojna*. W: *Pamiętniki chirurgów*. Warszawa 1972.
70. WEP, Warszawa 1964, t. 4, s. 419.
71. Wierzejewski A.: *Niewolnicza praca dzieci i młodzieży polskiej w tzw. Kraju Warty 1939 - 1945*. Poznań 1975.
72. Witaszek - Napierała A.: *Z lat germanizacji dzieci polskich*. „Przegl. Lek.” 1969, nr 1, ss. 109 - 110.
73. Witkowski J.: *Dalsze informacje o „Polen-Jugendverwahrlager” w Łodzi*. „Witaszkowcy”. „Przegl. Lek.” 1969, nr 1, ss. 97 - 108.
74. Wlazłowski Z.: *Lekarze polscy w obozowym ruchu oporu w Gusen*. „Przegl. Lek.” 1969, nr 1, ss. 92 - 95.
75. Wlazłowski Z.: *Szpital w obozie koncentracyjnym w Gusen*. „Przegl. Lek.” 1967, nr 1, ss. 112 - 121.
76. Woźniak M.: *Polskie organizacje wojskowe w Wielkopolsce w latach okupacji hitlerowskiej (1939 - 1945)*. „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski” 1971, z. 20, ss. 175 - 217.
77. Woźniowski Z.: *Prof. dr med. Janusz Zeyland jako ordynator Szpitala Wolskiego w Warszawie*. „Pol. Tyg. Lek.” 1946, nr 13, ss. 393 - 396.
78. Wrzosek A.: *Prof. Marcin Zieliński*. „Nowiny Lekarskie” 1949, z. 4, ss. 63 - 64.
79. Wrzosek A.: *Śp. profesor Roman Jan Leszczyński*. „Nowiny Lekarskie” 1947, z. 5, ss. 71 - 73.

80. Wrzosek A. [red.]: *Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia*. Poznań 1925.
81. Wrzosek A.: *Wspomnienie pośmiertne. Śp. profesor Stanisław Kalandyk*. „Nowiny Lekarskie” 1947, z. 2, ss. 23 - 26.
82. Wykaz strat świata lekarskiego w Wielkopolsce w latach 1939 - 1945. „Nowiny Lekarskie”, z. 6, 7 - 8, 10.
83. *Wysiedlenie i poniewierka 1939 - 1945. Wspomnienia*. Poznań 1974.
84. Zerbe F. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 6, s. 22.
85. Żuralski T. „Nowiny Lekarskie” 1945, z. 10, s. 20.